

A polgári radikalizmus filozófiai-világnézeti alapjai

FUKÁSZ GYÖRGY

Bevezetés helyett

Az 1956 októberében Magyarországon kirobbantott ellenforradalom ideológiai előkészítésében, a marxizmus-leninizmus elleni revizionista támadás mellett számos régen letűnt burzsoá eszme bukkant fel a történelem sülyesztőjéből. A revizionisták „tisztá demokráciát!”-követelése mellett, a nacionalizmus mérgének terjesztésével együtt az ideológiai támadások elsősorban a párt vezető szerepe ellen, a munkásosztály vezetőszerpe ellen irányultak. A népi demokratikus államrend megdöntését, a proletárdiktatúra felszámolását célozta ideológiai síkon a munkásosztály vezetőszerpeének kétségbevonása, a proletariátus vezetőszerpeének felcserélése az értelmiség vezetőszerpeével. Az intelligencia, különösen az írók, az értelmiségi ifjúság vezetőszerpeét követelő ellenforradalmi eszmék sok forrásból táplálkoztak. A technicista felfogásoktól kezdve a magyar népies írók egy része által képviselt nézetekig az eszmei források széles, színes skálája tárul fel. Ezek között nem csekély szerepet játszott a dualizmus rendszerében, s a Horthy fasizmusban több vonatkozásban haladó szerepet játszó, az uralkodó társadalmi berendezkedéssel szembenálló, azt bíráló polgári radikalizmus is. A polgári radikalizmusnak, különösen a Jászai Oszkár által adott megfogalmazásában, jellegzetes, sokat hangoztatott eszméje volt az értelmiség vezetőszerpeének igénylése. Jásziék a szocializmus felülkerekedését a „lateinerség”, a polgári értelmiség vezetőszerpeének jegyében várták.

1956 nyarán-őszén a pártellenes elemek elméleti fegyvertárában nagy szerepet játszott a kisparaszti gazdaságok stabilitásáról hangoztatott régi revizionista-kispolgári nézet. A kisparaszti gazdaságok stabilitása, a „kert-Magyarország”-felfogás, amely az állam gazdaságpolitikája főcéljaként a kisparaszti gazdaságok felvirágzásának elősegítését tekintette, — egy bizonyos mértékig összetalálkozott Jásziék gondolatvilágával, és ez egyes, a polgári radikalizmus elméleti forrásain nevelkedett értelmiségi csoportokban kedvező táptalajt is kapott a polgári radikalizmus eszméiben. Jászi Oszkár a disszertáció más, most nem közölt részében tárgyalt tény-anyag tanúsága szerint — igen nagy jelentőséget tulajdonított a földkérdésnek általában (Henry George alapján akarta megoldani azt), ezen belül pedig a kisparaszti gazdaságok dán mintára való fejlesztésének.

A polgári radikalizmus fejlődésében nagy szerepet játszott a neokantiánizmus, főleg az etikai jellegű elemeket kiemelő idealizmus elharapódzásában.

Jászi egész politikai-publicisztikai tevékenységére jellemző ez a moralizáló társadalom-szemlélet. Ez a felfogás érvényesül már az 1910-es években is, de hatványozottan Jászi emigrációs tevékenysége során, az USA-ban töltött évtizedek alatt. Jászi az emigrációban az anti-bolsevizmus egyik hirhedt képviselőjévé vált, s a bolsevizmus, valamint a marxizmus elleni támadásainak fő tendenciája ez a moralizáló szemlélet volt. (Gábor Andor nagyon helyesen tüzte már 1923-ban tollhegyre Jászinak ezt a törekvését.) Jászi útja az amerikai emigráció során a szovjetellenesség, majd ezzel együtt a népi demokratikus fejlődésünk tagadása útjává vált, s elvezetett oda, hogy a hazaárulók és a Szabad Európa Rádió gyűlevész-hada által fenntartott müncheni Látóhatár c. laphoz odaadta nevét, s abban számos cikket is jelentetett meg.

A polgári radikalizmus moralizáló társadalom-felfogása is adhatott bizonyos impulzust 1956 őszén az ellenforradalmi megmozdulások „moralizáló inmorális” tevékenységéhez.

Bár helytelen lenne minden konkrét esetben közvetlen kapcsolatokat keresni az ellenforradalom eszmei előkészítése és a Jászi-féle polgári radikalizmus között, ez a kapocs közvetve többnyire megtalálható. A radikalizmus az ellenforradalmi ideológiának forrása is volt nem egy esetben: a polgári demokratizmus is ellenforradalmi a szocializmussal szemben, s az ellenforradalom előtti polgári demokratikus illúziókban nagy szerepe volt a polgári radikalizmusnak — gyakori azonban az egybeesés, a polgári radikalizmus által régebben hirdetett, és marxista módon fel nem tárt, meg nem bírált nézeteknek feltámadása Phönix-madár módjára, s ezek összetalálkozása az antimarxizmus mai formáival.

Elöljáróban csak ennyit a kérdés aktualitásáról.

A radikalizmus helyes értékeléséhez mindenképp filozófiai-világnézeti állásfoglalását kell megvizsgálnunk. Elsősorban Jászi filozófiai állásfoglalását követjük nyomon. Bár a radikalizmus világnézeti, filozófiaiilag is összetett, heterogén irányzat, az áramlatok széles skálája fért meg egymással, a liberális polgároktól egészen a később kommunistákká fejlődött gondolkodókig, mégis a radikalizmus filozófiai nézeteire, mint a magyar történelemben, a gondolkodás történetében kialakult irányra Jászi neve, tevékenysége nyomta rá leginkább bélyegét.

1. Jászi Oszkár filozófiai nézetei és a dialektikus materializmus

Vajon eljutott-e Jászi a dialektikus materializmusig, felismerte-e jelentőségét? Ezt a kérdést tisztázni kell, mert Jászit, nem egyszer mint marxistát értékelték, akár „legális marxista”-ként, akár másként.¹

Ezekre a hangokra már maga is választ adott 1918-ban, amikor egyértelműen és világosan kijelentette: radikalizmusa nem azonos a marxizmussal, szocializmusa nem azonos a szociáldemokráciával.²

¹ Vö. Révai József Szabó Ervin-tanulmányával, amelyben Jásziék „legális marxista” jelzót kaptak.

² Vö. Mi a radikalizmus? Bp. 1918. A radikalizmus nem disszidens szocializmus, nem az intellektuális elemek szocializmusa. Nem is valami taktikai iránya a marxizmusnak — írja Jászi ebben a munkában.

Jászi filozófiája nem dialektikus materializmus, nem is materializmus általában, hanem a pozitívizmusból fakadó, agnosztikus idealizmus, amely vulgáris evolucionizmussal keveredik.

a) *A filozófia alapvető kérdésének a megkerülése.*
Filozófiai idealizmusa

Filozófiai állásfoglalásai megértésének a kulcsa: viszonya a filozófia alapvető kérdéséhez. Hogyan oldotta meg Jászi a *filozófia alapkérdését*? Jászi igyekszik ezt a problémát megkerülni, de ez a törekvése végeredményben *idealista* válaszhoz vezet el.

Jászi a következőképpen tárgyalta a filozófia alapvető kérdését: „A materializmus és spiritualizmus harca, véleményünk szerint, egyike a legmeddőbb tudományos vitáknak. Mindkét elnevezés egyformán szerencsétlen és egy csomó skolaszticizmust rejt magában. A ma uralkodó tudományos *monizmus* mellett egyikre sincs szükség.”³ A filozófia alapvető kérdésének ezen megkerülése után, — amelyben a pozitívizmus, Spencer és különösképpen Mach hatása érződik, — Jászi azonban választ ad a filozófia alapvető kérdésére: „Az anyagban nincsen semmi materialisztikusabb, mint az erőben, és megfordítva, az erő semmivel sem transcendentálisabb, mint az anyag... kétségtelen, hogy anyag nincs erő nélkül, és erő nincs anyag nélkül... A tudományos agnoszticizmus az egyedül helyes álláspont... Végső lényegében éppoly kevéssé ismerjük ez egyiket, mint a másikat. Metafizikai légvárépítés helyett a tudomány tiszta... kipróbált módszereivel tovább dolgozni a világmindenség megismerésén, kutatni, erőt, anyagot.”⁴ A „Történelmi materializmus állambölcselete”-ben a történelem materialista felfogásának értékét kutatva ugyan megállapítja annak nagy érdemét: „Új és hatalmas bizonyítékát adta... a spirituális álláspont képtelenségének, midőn kimutatta, hogy az eszmék történetében önprodukciónak nincs, hogy az emberi elme nem transcendentális eredetű ideák lerakódó helye...”⁵ — de annak „fogycatékosságait” bírálva becsempészi, majd egyre nyíltabban hirdeti idealista nézeteit. Amikor a történelmi materializmust „cáfolja” — és ebben *minden* materializmus ellen fordul — tagadja az anyag elsődlegességét, és a tudat másodlagosságát, dualista módon foglalva állást azt állítja, hogy „... ezen felfogások alaphibája, hogy az ember lelki életét, idegrendszere működését teljesen figyelmen kívül hagyja, pedig nyilvánvaló, hogy minden változást a szociális életben csak a *kültermészet és az emberi idegrendszer együttes* munkája hozott létre.”⁶ Ez a gondolat, mint vezérmotívum, sokszor tér vissza e műben. „Minden világtörténelmi esemény, minden szociális átalakulás, a társadalmi jelenségek minden nyilvánulása az emberi lélek és a kívül álló univerzum összehatásának eredménye.” „Ama gazdasági erőket, melyek automatikus munkájától vár mindent a történelmi materializmus régi iskolája (— itt Jászi Marxra gondol, a régi, marxi iskolával a revizionista, Bernstein féle új iskolát helyezve a szembe, amely iskolát egyébként igen nagyra becsült, s amelynek igen nagy szerepe volt abban, hogy Jászi torz

³ ⁴ Jászi: A történelmi materializmus állambölcselete. (Bp. 1908. 9. o. Kiemelés tölem. — F. Gy.)

⁵ Jászi: A történelmi materializmus állambölcselete. Bp. 1908. II. kiadás, 8. o.

⁶ I. m. 12., 48., 149. o. Vö. Lenin: Materializmus és empiriokriticizmus. (Bp. 1949. 42–44. o.)

módon ismerte meg a marxizmust — F. Gy.) nem valami ismeretlen kozmikus erő hozta létre, (mint pl. egy földrengést) hanem a kültermészet és az emberi idegrendszer közös munkája.”

Abból a helytelen nézetből indul ki — meghamisítva Marxot — hogy a marxizmus tagadja az eszmei tényező, a szubjektum szerepét, jelentőségét. Ezen hamisítást cáfolva ő az eszmei szerepét, mint domináló tényezőt emeli ki. Jean Jaurés-ról írt cikkében Jászi nagy eredményként könyvelte el, hogy Jaurés belátta, „... a gazdasági átalakulásnak nem mechanikai függvénye a lélek átalakulása, hanem a gazdasági harccal karöltve — mint teljesen egyenrangú faktor — kell *folynia* a (tisztá ész) dresszúrájának.”⁷

Idézzük emlékezetünkben a machista filozófia machinációját az anyag és tudat viszonyával kapcsolatban. Idézzük emlékezetünkben Lenin mélyen-szántó bírálatát a „függő és független tapasztalati sor” egységét illető machista nézet felett, vagy az „elvi koordináció” Avenarius által kiagyalt zagyvasága felett. Ezek a machista találmányok éppen az anyag és tudat „elvileg koordináltsága” állításával próbálják elhárítani az anyag vagy tudat elsődlegességének kérdését, az arra adott választ, illetőleg az anyag és tudat egységének állításával, együttes létezésük, kölcsönös feltételezettségük állításával próbálják a tudat meghatározó szerepét — ha burkoltan is — visszacempészni, az idealizmust visszaállítani.⁸

Jászi véleményében nagyon erős a rokonság a machista tannal és ha figyelembe vesszük azt a tiszteletet, amelynek hangján Jászi Machról, mint a „legnagyobb tudósok egyikéről” ír, valamint a Társadalomtudományi Szabad Iskola és a Galilei-kör Mach-szemináriumait s azt, hogy Mach a Huszadik Század hasábjain milyen nagy szerepet kapott, nem alaptalan annak megállapítása, hogy itt a machizmus közvetlen hatását tapasztalhatjuk Jászi filozófiai nézeteiben.

Ezek után érthető, miért vádolja oly hevesen a történelem materialista felfogását a „lélektani kutatások elhanyagolásával”,⁹ miért hivatkozik oly nagy előszeretettel — minden kritikái, éles megjegyzése ellenére is — a Pikler-féle belátásos elméletre,¹⁰ kölcsönvéve annak nyílt idealista megállapítását, hogy „a belátás a haladás egyedüli dinamikai faktora”¹¹ a szocializmus felé törekvés fő mozgatóerejét is lelki tényezőkben állapítva meg.¹²

b) A dialektika vulgáris evolucionizmussá torzulása

A filozófia alapvető kérdése megkerülésével, ill. idealista megoldásával összefügg, hogy Jászi nem érti meg Marx *materialista dialektikáját*. Nem is ismeri alaposan a marxit, ill. a hegeli dialektikát. Írásaiból kitűnik, hogy a

⁷ Jászi: Jaurés (Huszadik Század. 1914. II. 282. o.)

⁸ Lenin: Materializmus és empiriokriticizmus. Bp. 1949. 43., 57., 59. o.

⁹ Jászi: A történelmi materializmus állambölcselete. 52., 53., 106., 107. o.

¹⁰ I. m. 49. o. „A lélektani kutatások elhanyagolása a történelmi materializmus legtöbb hibájának az oka.”

¹¹ I. m. 72. o.

¹² I. m. 107. o. „Az átalakulás mozgató ereje, egyedüli dinamikai princípiuma most is, mint mindig: az emberi agynak új célokat, jobb eszményeket kitűző munkája, mely a haladást fokról-fokra irányítani fogja. A legjobb elmékben és a legérzékenyebb szívekben mind tisztábban kezd kibontakozni az új állapot képe: a rendé a tervtelenség helyett, a kooperációé a fékevesztett anarchia helyett, az összesség boldogságáé a kevesek boldogsága helyett.”

marxi filozófiában a materialista dialektika szerepét, jelentőségét egyáltalán nem ismeri fel. Nem látja a dialektika forradalmi tartalmát. A dialektika helyett módszere egy sajátos fajtájú vulgáris fejlődés-felfogás. A természetben és a társadalomban megnyilvánuló fejlődés Jászi gondolkodásában valamiféle elvont „fejlődés”-gondolatban tükröződik vissza. A fejlődés ösztönös felfogása ez. Jászi nem Marxhoz, Hegelhez fordul módszerért, nem a forradalmi dialektika tanítómestereitől tanul, hanem Spencertől, valamint Lamarcktól, Haeckeltől, illetőleg Darwin munkáiból meríti fegyvereit.

Jászi működése világosan példázza, hogy a XX. században a forradalmi dialektikához csak a proletariátus bázisán lehet eljutni. A burzsoá — bármennyire is képes haladó gondolatokig eljutni tőkés viszonyok között, hacsak nem veti le osztálykötöttségeit, nem helyezkedik proletár állásfoglalásra a kapitalizmus idején, — nem juthat el a dialektikához, a forradalom tudományához.

A burzsoá tudós vagy valamiféle vulgáris fejlődés-elmélethez jut el, mint Jászi és oly sokan mások, vagy pedig a dialektika nem ismeretében, a dialektika el nem fogadásából, ill. elutasításából relativizmushoz, irracionálizmushoz jut el. Az irracionálizmus mellett ennek a folyamatnak jelentős terméke a vulgáris evolucionizmus, amely még azt a veszélyt is magában rejti, hogy „quasi” — materializmusával, ill. „quasi” — fejlődéselméletével alkalmas arra, hogy az idealizmustól, metafizikától elfordulókat a materializmus és dialektika vizciről visszavezesse az idealizmus és metafizika posványába.

A burzsoázia osztályhelyzetéből következik, hogy képtelen a kapitalizmus bomlása idején, az imperializmusban következetesen revolúciós felfogást magáévá tenni, ha mégoly „tudományos” is álláspontja, és ha mégoly erősen követelik is ezt az általa pozitivistá módon igen nagyra értékelt „tények”. A burzsoázia osztályérdeke a magyarázata Jászi evolúciós felfogásának is. Ebben van szemléletének osztálygyökere. Revolúciós felfogás, dialektika — és forradalom, evolúciós felfogás, metafizika — és reformok, a forradalom megkerülése: egy bokorban térmettek. A forradalomtól rettegő burzsoá a dolog természetéből adódóan mást, mint lényegében forradalom-ellenes felfogást nem vallhat magáénak.

Az evolúciós felfogás ismeretelméleti alapja a dolgok felszínes, torz látásmódja, a dolgok felszíni szemlélete, a fejlődés mennyiségi folyamatainak abszolutizálása, elszakítása a minőségi változáshoz vezető összefolyamattól. Ez az elszakítás az imperializmus burzsoáziájának, burzsoá szociológiájának, burzsoá szociológusának ugyancsak a léteérdeke. Az evolucionizmus filozófiai, szociológiai, módszere: a polgári ideológia sajátos módszere.

A vulgár-evolucionizmus a közvetítő kapocs a szociáldarwinizmus felé. A filozófiai-ismeretelméleti alapok vizsgálata után nem meglepő, hogy Jászi eljutott a fajelméletig, ha nem is annak Hitler-féle felfogásához, de mégis a fajelmélet sajátos válfajához. A vulgár-evolucionizmus hatása mutatkozik meg abban is, hogy Jászi a *Büchner*-féle vulgáris materializmus felé közeledik. A dialektikus materializmushoz való illetén viszony a magyarázata annak, hogy Jászi nem egyszer panaszkodik arról, mennyire hiányzik a szociológia Darwinja, nem értve meg: mit jelent Marx életműve a szociológia számára.

Evolucionista szemlélete vezet el Jászit *Proudhon*, de méginkább *Dühring* nézetei felé. A dühringi filozófia mélységeiről olvashatunk egyik, emigrációban írt cikkében, amelyben azt fejtegeti, hogy ha Marx a szociológia

Darwinja, akkor Dühring a szociológia Lamarckja. Jászi védelmébe veszi Dühringet Engelsszel szemben, s azt állítja, hogy Engels Dühring ellen írt brilliáns, de elfogott és igazságtalan pamfletje a dühringi eszmevilág számos nagy igazságát éppúgy elhomályosította, mint Marx Proudhonét.¹³

Ide vezet el ez az út, a dialektika nem ismerése, ill. elutasítása: a dialektikus materializmus által rég megcáfolt, a tudományos fejlődés által réges rég meghaladott gondolatszülemények újramelegítéséhez.

c) *Dialektikus gondolatok Jászinál*

Jászi alapvetően dialektikaellenes írásaiban azonban fel-felcillannak *dialektikus gondolatok is*. A marxizmus hatása, a történelmi materializmussal való foglalkozás örökségeként bizonyos dialektikus belátásokhoz jut el Jászi. Közrejátszik itt a darwini örökség is, amelyből kitör a dialektikus felfogás követelése, bármennyire el is torzítják Darwint evolucionista irányba.

Érdekes módon csillan fel helyenként, különösen az 1910-es években, a forradalom, a háború közeledte hatására, majd kirobbanása nyomán Jászi írásaiban az *ellentmondás törvényének felismerése*, illetve megsejtése. Jászi az ellentmondásokban látja a gondolkodás fejlődésének forrását.¹⁴ Máshelyütt a politikai fejlődés dialektikus menetében tárja fel a dialektikus ellentmondás-törvénynek, mint minden társadalmi haladás legmélyebb törvényének szerepét, jelentőségét.¹⁵ „Bármely politikai törekvés a benne szunnyadó összes erőket csak akkor fejtheti ki, ha a vele legellentétebb politikai pólus is szervezeten és öntudatosan lép fel. *Az ellentéteknek ez a küzdelme minden társadalmi haladás legmélyebb törvénye* . . . A kicsinyes párt- és osztálylogika mögött valóban az egyetemes közérdek dialektikája működik itt” (kiemelés tőlem — F. Gy.). Amellett persze hogy itt általánosított formában veti fel Jászi az ellentmondás törvényének, mint *általános társadalmi törvénynek* jelentőségét, vitatható a konkrét probléma, amire a fejtegetés irányul. Az új fejlődése nem tételezi fel, hogy vele szemben *legalább olyan erős régi* harcoljon — ahogyan Jászi feltételezi. Ellenkezőleg, annál gyorsabb, simább az új fejlődése, minél inkább le tudja *fokozatosan* gyúrni a vele szemben álló régít, minél gyengébbé válik az új ellen forduló régi.

Jászi azonban nem jutott el az ellentétek egysége és harca általános dialektikus törvényének el- és felismeréséhez, bár kitűnik, hogy Engelsnek e törvényszerűséggel foglalkozó könyvét (Anti-Dühring) ismerte. Jászi a fejlődést az ellentmondás kibontakozása feltárásával csak ritkán magyarázta.¹⁶

Fejlődés-koncepciója, amelyről az előzőkben már szóltunk — Spencer nyomán —, nem dialektikus, hanem vulgáris felfogás, amely nem ismeri el a fejlődésben a minőségi változásokat, az új keletkezését, nem ismeri el, hogy a fejlődés csakis az ellentétek összeütközése és felfakadása útján mehet

¹³ Jászi: Eugen Dühring. Bécsi Magyar Újság. 1921. okt. 13. 1. o.

¹⁴ Jászi: Mi a radikalizmus? Az ellentmondás „... termékenyítő körülmény, hiszen egy fejlődő új társadalmi ideológia csak egy sereg *ellentmondás* és keresztveződés eredménye lehet”. (6. o.)

¹⁵ Jászi: A radikális párt. Világ, 1914. VI. 7. 1. o.

¹⁶ Jászi: Gyötrelmes fejlődés. Világ, 1919. I. 26. 3. o. „A múlt rettenetes bűneiből nem lehet átmenet nélkül eljutni a szebb és tisztább jövőbe . . . Az új és magasabb szintézis csakis a szélsőséges irányzatok ádáz tusájából születhetik meg . . . Az anarchia az ököljog, a zsákmányát féltő reakció és a bosszút lihegő terror közepette is merész ívben szökken előre az emberi fejlődés vonala . . . gyötrelmes fejlődése is.”

végbe. Ha helyenként, egyes konkrét kérdésekben erre találunk is utalást, alapjában, egészében, általánosítva ide Jászi nem jutott el. Pedig életművének egyik legtöbbet tárgyalt problémája a társadalmi fejlődés, haladás. De a *fejlődés rugóinak vizsgálatával Jászi adós maradt*, vagy ha valamelyes választ találunk is e kérdésre, az lényegében szellemi, pszichikai motívumokkal, erkölcsi értékekkel próbál magyarázatot adni. A fejlődés-felfogással kapcsolatos a *történelmi módszer* alkalmazása a szociológiában, amelyet Jászi igen nagyra tartott. Jellemző módon itt is Darwinhoz nyúlt vissza.¹⁷ Végeredményben Jászi a fejlődést az ellentmondás fejlődésétől elszakítva, elszigetelten, önmagában tárgyalta.

Több helyütt felcsillan az *összefüggések* dialektikus jellegének felismerése, mégpedig nem csupán az oksági összefüggésnek, hanem az egyetemes összefüggésnek formájában. Különösen fontos e felismerés a társadalom jelenségeivel kapcsolatban.¹⁸

Jászi a kauzalitás jelentőségét is tárgyalta, s rámutatott annak egyetemes jellegére.¹⁹ Nagyon fontos az oksági elmélettel kapcsolatban, hogy az okságot dialektikus módon fogja fel, nem az ok és okozat mechanikus kapcsolatát, hanem az ok és okozat egymásba átcsapásának dialektikus elvét vallja.²⁰

A dialektikus szemléletmód csirái jelentkeznek a *konkrét történelmi szemlélet* helyenkénti megnyilvánulásaiban is. Jászi műveiben gyakran törekszik a konkrét elemzésre, ennek kapcsán annak kimutatásáig is eljut, hogy nem lehet elvontan, „általában” eldönteni a társadalmi haladás kérdését,

¹⁷ Jászi: Darwin és a szociológia. Huszadik Század. 1909. I. 279. o. „A fejlődés tana valójában a levegőben úszott. Nemcsak Herbert Spencer hirdette hét évvel Darwin könyvének megjelenése előtt a fajok keletkezése elméletét, hanem... Lamarck is. stb.” — Darwin a történelmi módszert alkalmazta az organikus világra, s ez kezében forradalmi módszerré vált — írja Jászi.

¹⁸ Jászi: Forradalmi könyvek. Világ, 1911. VII. 27. 4. o. Szabó Ervin könyvét kommentálva írja Jászi: „Nem lehet úgy belerújni a társadalmi élet forrágába, hogy abban az új mozgással egyirányú, vagy ellentétes hullámzások ne keletkezzenek... Kikerülhetetlen folyamattal állunk szemben, mely elsősorban... a *társadalmi élet minden jelenségének szerves összefüggésén (alapszik)*.” — Nagyon lényeges az a kitétel, amely szerint az összefüggés szerves, a dolog folyamat lényegéből következő kapcsolat, nem valami külsőleg ráaggatott nézőpont követelménye. Ebben az összefüggések objektív jellegét is megsejti. Továbbá lényeges az az oldal is, amely szerint a társadalmi élet minden oldala összefüggésben van: ebben az összefüggés egyetemes volta megközelítését láthatjuk.

¹⁹ Vö. Jászi felszólalásával a Társadalomtudományi Társaság vitáján. Itt a célt, eszközt úgy tárgyalja, mint amely „... láncszem a causalitás egyetemes törvényszerűségében”. (Huszadik Század, 1903. I. 255. o.)

Helyteleníti, szerencsétlen dolognak tekinti a cél és eszköz szembeállítását az oksággal. Kifejti, hogy a célok, eszközök kiválasztása nem áll ellentétben a determinizmussal. A teleológiai szociológia bírálata (Stammler, L. Stein) során helyesen mutatja ki a determinizmus egyetemes jelentőségét — ez egyébként minden materializmus lényeges vonása —, azt, hogy a célok kitűzése nem ellentétes a determinizmussal, az oksági meghatározottsággal. Szükséges lett volna azonban — s ez hiányzik gondolatmenetéből — hogy elhatárolja a determinizmust a tudománytalan teleologikus felfogástól: a célokágot és okságot meg kellett volna különböztetnie.

²⁰ Jászi: Irodalmárok országa. Világ, 1911. VII. 30. 4. o. „A fejlődés folyamatában *minden társadalmi okozatból önálló ok is lesz*, mely egy szinte kibogozhatatlan kör forgása elé állít bennünket az anyagi és szellemi tényeknek.” Ebben a cikkben egyebek mellett a társadalmi összefüggések, a tények szükségszerű következményei keresésének fontosságáról is ír Jászi, tehát a szemléletben a dialektikus törvényszerűség érvényesítése követelményét is felveti.

hanem azt mindig konkrétan kell vizsgálni. Ezzel jut el ahhoz a helyes belátáshoz, hogy a társadalmi fejlődést, az emberi haladást úgy vizsgálja, mint történelmi kategóriát, amelynek tartalma, iránya történelmi koronként változik. Más kérdés, hogy a társadalmi, emberi haladás konkrét irányának meghatározása már hamis, Jászi azért harcol e kérdésben az absztrakt kérdésfelvetés ellen, hogy a maga konkrét válaszában a magyar kapitalizmus útját egyengesse.²¹ De ez nem változtat azon a tényen, hogy a konkrét kérdésfeltevésben — a materialista történet szemlélet hatására — a konkrét történelmi szemlélet dialektikus követelménye érvényesül.

Jászi nem tesz világos különbséget az *objektív és szubjektív* erők között, nem látszik a világos különbségtétel az objektív folyamatok dialektikus volta, és a szemlélet szubjektív dialektikája között. Ezt megérthetjük, ismerve állásfoglalását a filozófia alapvető kérdéséről. Jászi főként a szubjektumot vizsgálja, dialektikus gondolatai főként a gondolkodás dialektikájának, és jóval kevésbé az objektív folyamatok, tények dialektikájának elemzése körébe vágnak. Azonban találunk munkáiban olyan gondolatokat is, amelyekben az objektív folyamatok, erők jelentőségét hangsúlyozza, kiemelve a tények, a valóság erejét mindenféle szándékkal szemben.²²

d) *Determinizmus — a törvények objektivitása*

Sok kérdésben közeledett Jászi a materializmus felé. Ennek egyik leglényesebb jele a *világ objektív törvényszerűségeinek elismerése*. Több helyütt írt arról, hogy a világnak objektív törvényszerűségei vannak, amelyeket az ember nem hagyhat figyelmen kívül. Olyan törvényszerűségek, amelyek a véletlen folyamatokon, eseményeken uralkodnak, s amelyeket azok nem helyezhetnek hatályon kívül.²³ A világ törvényszerűségeinek egyetemes jellegét vallotta Jászi²⁴;

²¹ Jászi: *Progresszív szabadkőművesség*. Kelet, 1910. IV. 15. „Emberi haladás”... e jelszó komoly értéket csak úgy nyer, ha... a szociológiai kutatás világosságát irányítjuk rá. És akkor látni fogjuk, hogy az „*emberi haladás*” *történelmi kategória*, mely korszakról korszakra új tartalommal telítődik meg, sőt országonként egy adott időben különböző árnyalatokat vehet fel. „Majd a következőkben azt is megjelöli: mit jelent a történelmileg konkrét tartalom a korabeli Magyarországon, a radikálisok szempontjából, miben látják ők Magyarország fejlődésének irányát. Itt nagyon világosan megmutatkozik a polgári radikalizmus *polgári* jellege, s ez ad lehetőséget a szabadkőművesség nyilvánossága előtt is e nézetek hirdetése számára. „Az emberi haladás a Balkánon a macedon hordák megszüntetését, *Magyarországon polgári társadalom létrehozását*, a Nyugat legfejlettebb országaiban a szociális demokrácia előkészítését jelenti.” (196. o. Kiemelések tőlem. — F. Gy.)

²² Jászi: *Az új pacifizmus*. Világ, 1915. I. 24. E cikkben Jászi azt fejtegeti, hogy a szocialisták nem akartak háborút, de „... a tények logikája erősebb, mint a legszebb szándék és a legjobb akarat”.

²³ Jászi: levele Somlóhoz, 1899. III. 11. (Országos Széchényi Könyvtár, Kézirat-tár.) Jászi ebben a levélben arról ír, hogy a villamos áram különböző készülékeket találva, különféle módon működik. Ennek kapcsán érdekes megállapítást tesz a törvény és a véletlen viszonyáról: „Eltérő nyilvánulásai lesznek egy »*physikai törvénynek*«... Az a készülék egy »*véletlen*«, melybe a törvény ütközik, de ez nem átalálhatja a törvényt.”

²⁴ Jászi: *Darwin és a szociológia*. (Huszadik Század, 1909. I. 278. o.) „Az egyetemes természeti törvényszerűség gondolatát, melyet Kopernikus és Newton az élettelen világ felett uralkodónak kimutatott, kiterjesztette az összes élőlényekre, s végül a »*teremtés koronájára*«, az emberre is, vagyis minden szupernaturális beavatkozást száműzött abból a világból is, mely a theológia és metafizikai spekuláció bevehetetlen erődítményének látszott lenni.”

írásainak zöme, amelyekben a törvényszerűségekkel foglalkozik, arra irányul, hogy a társadalom mozgásában érvényesülő törvényszerűségekre, mint természettörvényekre hívja fel a figyelmet.²⁵ A társadalomban működő törvényeket mint természet-törvényeket jellemezte, a szónak abban az értelmében, ahogy a természet objektív törvényszerűségeiről beszélünk.

Természetesen nem ismerte, nem látta a társadalmi törvények és természeti törvények közötti viszonyt: az azonos vonásokat — kivéve azt, hogy a törvények mindkét csoportja objektív —, még kevésbé látta az eltérő vonásokat, a társadalmi törvényszerűségek specifikus jellegét, a társadalom mozgásában nem ismerte fel az anyag sajátos mozgásának törvényszerűségeit. De lényeges, hogy felhívta a figyelmet: a társadalom objektív törvényszerűségek alapján fejlődik, a társadalomtudomány feladata ezen törvényszerűségeknek kutatása. Látta, hogy a társadalom törvényei nem azonosak a természeti törvényekkel, nem vezette le az alacsonyabbrendű természeti törvényekből a társadalmi törvényeket.²⁶ Nem látta azonban — éppen azért mert nem jutott el a dialektikus materializmusig —, hogy a társadalmi törvények sajátosságai az anyag mozgása, társadalmi mozgásformája törvényszerűségeinek sajátosságai, s e felismerés hiánya vezetett idealisztikus nézetek felé.²⁷

Így vezet a determinizmus indeterminizmushoz, amellet, hogy Jászi erősen hadakozik a nyílt idealista, vallásos nézetek ellen, valamint a deter-

²⁵ Jászi: Társadalomtudományi szabadiskola. „A politikai és társadalmi reakció szempontjából döntő fontosságú dolog az, hogy a fiatalság minő eszméket hall a jog, az erkölcs, a vallás stb. felől, hogy pl. azt tanulja-e, hogy a társadalmi rend az isteni gondviselés és földi képviselőjének műve, vagy pedig azt, hogy a *szociális életnek megvannak a maga természettörvényei*, éppúgy, mint a jelenségek bármely körének.” (A Demokratia páholy kiadványa, 70. sz. Bp. 1906. 7. o.)

(Jászi: Tudomány és politika. „A tudomány természeti törvényeket kutat.” Huszadik Század, 1906. 327. o.)

²⁶ Jászi: Mi a szociológia? (Bp. 1908. 66–67. o.) „... minden magasabbrendű jelenség sor hozzáad valamit az alacsonyabb törvényszerűségeihez és ép ez a plusz az, amely őt ama kevésbé összetett világtól megkülönbözteti. *Ez a plusz a szociológiában ép a társadalmi a biológiával szemben.* Ennek törvényeit azonban másutt nem kereshetjük, mint a társadalomban.”

²⁷ Vö. Jászi felszólalásával a T. T. vitáján 1903. (9. jegyzet.) A társadalomban nem látja az anyagi szubsztrátumot, amely a társadalom sajátosságait megvalósítja. Jászi a szellemet emeli ki, s ebben látja a társadalom specifikus vonását. Igaz, hogy a szellemi tevékenység, a gondolkodás az ember sajátja, a társadalomra jellemző. De a társadalmi lét a meghatározó a társadalom tudatával szemben, s így a társadalom törvényszerűségeinek sajátos vonásai elsősorban a társadalom létében, anyagi viszonyaiban, mindenekelőtt gazdasági viszonyaiban, és nem az ezek által meghatározott tudati viszonyokban keresendők. Ezért mélyen hibás, idealista vonásokat mutat Jászi álláspontja, amellyel a társadalmi törvényszerűségek specifikus vonásait próbálja jellemezni: „... A kollektív lélektani szempont nem mellőzhető, míg magának a gazdasági folyamatnak objektív természettudományi jellege tisztázva nincs, vagyis míg a társadalmi életet be nem tudjuk sorozni a természet valamely más, már ismert birodalmába pl. a biológiába, vagy a mechanikába.” — Ezek a gondolatok is mutatják, hogyan vezet el a mechanikus természetfelfogás az idealizmusig, az idealista felfogás milyen szoros rokonságot tart fenn a mechanikus, vulgáris materializmussal. „A társadalmi törvény nem azonos a természeti törvénnyel, tehát a kollektív lélektant kell segítségül hívni, mert a társadalom lényege a szellemi, lelki tevékenység, mindaddig, amíg a lelki tevékenységről valamilyen módon meg nem lehet állapítani, hogy az sem egyéb, mint egyszerű biológiai, esetleg mechanikai jellegű tevékenység.” — ez a gondolatmenet, amely e műben a társadalom pluszát a lelki tényezőben mutatja be.

minizmus megrágalmazása ellen, amely szerint a determinizmus, a történelmi materializmus valamiféle nyugalomhoz, tespedéshez — végső soron fatalizmus-hoz vezet el.²⁸

Műveiben konkrét társadalmi folyamatok vizsgálata során is több helyütt rámutat a társadalmi törvényszerűség érvényesülésére.²⁹ Így pl. a nemzeti kérdésben, illetőleg a világháborúval kapcsolatban: ezen társadalmi folyamatokat mint az objektív törvényszerűségek hatását látja.

e) Jászi agnoszticizmusa

Jászi nem egyértelműen foglalt állást a *társadalmi törvények megismerhetőségéhez*, illetőleg az ember és a természeti törvény, társadalmi törvény viszonyát illetően. Az ember céltudatos tevékenysége, akarata elmarad a törvények hatásától. De a törvény nem vak törvény, éppen ellenkezőleg a társadalomtudomány, a szociológia feladata ezen törvényszerűségek kutatása. E tekintetben a bizakodás, az optimizmus jellemző Jászira, s ennek hangot is adott az előbb említett vitákban, megállapítva, hogy a világ törvényeinek fokozódó ismerete nagy optimizmussal töltheti el, mert „... a világ nagy kozmikus sakkjátláján... mind teljesebben leszek képes a kozmikus figurákat céljaimnak megfelelően tologatni, melyeket eddig ismeretlen, vak erők mozgattak.”³⁰ A társadalom törvényszerű fejlődésének szembeállítását a „szupernaturális erőkkkel”, az isteni gondviseléssel egyenesen hozza magával a világ törvényszerűségei megismerhetőségének materialista nézetét akkor is, ha Jászi alapján — a pozitivizmus hatására — *agnosztikus* nézeteket vall, filozófiai, ismeretelméleti elgondolásai kiindulópontjaként. Ez az ellentmondásosság magában az alapálláspontban már megfigyelhető: meddő vita a materializmus és idealizmus harca, pozitivistá módon bíz mindent a tudományok fejlődésére, s az egésztest leönti egy agnosztikus masszával. A tudományok fejlődésébe vetett hit és az agnoszticizmus ellentmondása azután végigkíséri a konkrét kérdések vizsgálatán is Jászit, ahogy azt az előzőekben is láthattuk. Ez az ellentmondás megnyilvánul a szkeptícizmusnak egy sajátos,

²⁸ Lásd Jászi felszólalását a Társadalomtudományi Társaság 1903-i vitáján. „A világ törvényszerűségeibe vetett hit, és a törvényszerűségek megismerése — nem vezet quietizmushoz.” (Huszadik Század, 1903. I. 255. o.) Másik cikkében, melyben Bouglé: A kasztok uralma c. könyvét ismerteti, bírálja Bouglét, általában a Durkheim-féle szociológiai iskolát: „... csakis kölcsönhatásokat látnak, rendet és törvényszerűséget aligha.” (Huszadik Század, 1908. II. 420. o.)

²⁹ I. felszólalás a vitában (28. sz. jegyzet): A társadalomtudományok feladata elsősorban a speciális törvények kutatása, amelyek a társadalom fejlődését jellemzik. (i. m. 254. o.) A *nemzetalakulást* Jászi így jellemzi: „... A legszigorúbban vett természeti tényekkel állunk itt szemben, amelyeknek befolyásolása csak igen kismértékben függ akarunktól.” (Világ, 1911. V. 28. 4. o. Jászi: Nemzetiségi béke.) *A háborúról* is úgy beszél, mint objektív törvényszerűség érvényesüléséről. „A háború... megoldott egy csomó alapvető problémát, melyet a vezetőkörök nem is akartak felvetni. A háborúnak ezekben a nem szándékolt hatásaiban lehetetlen észre nem venni olyan *törvényszerűségek* erejét, melyek messze túlhaladják az ember tudatos célkitűzéseit.” — és felsorolja a cárizmus megdöntését, a német abszolutizmus megbukását, az osztrák-magyar Monarchia bomlását. (Világ, 1918. okt. 15. 7–8. o.) Már ekkor előrevetíti árnyékát a magyarországi forradalom, s Jászi írása arra is felhívja a figyelmet, hogy a háború társadalmi hatásai között a forradalom mily jelentős szerepet játszik.

³⁰ I. m. (1903-as vita.) 225. o.

modern változata elleni éles hadakozásában is. Az agnosztikus harcol a szkepszis, a jemenficheizmus ellen.³¹

A megismeréshez való viszonyára rányomja a fémjelzését a filozófia alapkérdésének idealista megoldása. Ez az alapja agnoszticizmusának is. Ismeretelméletében is vannak bizonyos materialista nézetek Jászi műveiben, de filozófiájának ez a része viszonylag legelmaradottabb, sőt azt is mondhatjuk, hogy legel hanyagoltabb.

f) Elmélet és gyakorlat

Az elmélet és gyakorlat viszonya sokat vitatott probléma a filozófusok, politikusok életében. Ez a kérdés erősen foglalkoztatta Jászit is, s ezt idealista alapon oldotta meg, az elmélet elsődlegességét hangsúlyozva. Az elmélet és gyakorlat egységét tagadta, a gyakorlat ismeretelméleti jelentőségét nem ismerte fel. Pedig ennek helyes állásfoglalás az ismeretelmélet bonyolult területén lehetetlen.^{31/a}

A gyakorlat szerepe helyenként felmerül munkáiban, de szűken, szárazon, szegényesen. Sokkal nagyobb szerepet tulajdonít a „tudománynak”, az elméletnek. A gyakorlat leszűkül a politikára, s a gyakorlat csupán a megismerés, a tudomány *céljaként* jelenik meg nála, s így is szűken.^{31/b} Az az állásfoglalás, amely a gyakorlatot a politikával azonosítja, Jászinál már involválja a gyakorlat lebecsülését, ő objektivistá módon fogta fel a tudomány szerepét, mindenféle osztályérdektől, „osztályelőítélettől” mentes kutatást követelve. Az elmélet, a tudomány nála magasabbrendű, mint a gyakorlat, a politika, szemben az ismert lenini tétellel, amely éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy a gyakorlat mennyivel magasabbrendű, mint az elmélet.³²

Írásaiban a gyakorlat helyenként mint a megismerés *forrása* is megjelenik, közvetett módon. Annyiban ismeri el a gyakorlatot a megismerés forrásaként, amennyiben pozitivistá módon ugyan, de a tényeket követeli. Ismeretes azonban, hogy a „tények” a pozitivistá filozófiában mit jelent-

³¹ „... Mindent meg tudunk magyarázni, de semmit sem tudunk. Nem ismerjük a legalapvetőbb összefüggések rendjét.” – írja Jászi a „Mi a szociológiá”-ban (50. o.). A tudományos agnoszticizmusról, mint egyetlen helyes állásponttól szóló nézetére elég ismételt emlékeztetnem. Ezzel szemben Jászi szembeszáll a szkepticizmussal a Renan által hirdetett ún. jemenficheizmussal. „A Renan-féle jemenficheizmus – egy bölcséleti s főleg társadalombölcséleti irány, az az irány, amelynek pl. Anatol France is hódolt, addig, míg a jelen tényeinek közvetlen szemlélete okosabb belátásra nem vezette. Az az irány ez, mely nem akar különbséget látni az emberi törekvések között, mely nem akar különbséget tenni a motívumok tisztasági foka között, mely nem akar választalat vonni a politikai törekvések, társadalmi berendezések emberboldogító értéke között; amely azt véli, hogy minden intézmény mellett ugyanannyi ok szól, mint ellene; mely *nem tud semmi iránytól adni* a becsületes és jóra vágyó emberek törekvéseinek. Vanitatum vanítás! Ez a világnézet az erkölcsi nihilizmus világnézete... Utálok, mert cinizmus, utálok, mert kártékony, utálok, mert hamis!” (Jászi levele Hatvány Lajoshoz 1904. X. 31. MTA könyvtár. Levéltára.)

^{31/a} Vö. Marx: Tézisek Feuerbachról. 2. tézis. Lenin: Materializmus és empirio-kriticizmus. 137. o.

^{31/b} Jászi: Tudomány és politika. „A tudomány természeti törvényeket kutat. A gyakorlat, tehát a politika is azután ezen összefüggések, törvények ismeretét igyekszik felhasználni bizonyos adott, emberi célok megvalósítására.” (Huszadik Század, 1906. 327–31. o.)

³² Lenin: Filozófiai füzetek. Bp. 1954. 189. o.

nek : „A valóság, felfogásunk szerint nem egyéb, mint az öntudat állandósága” — írta Spencer. J. St. Mill is az érzetek állandó lehetőségének tekintette csupán a valóságot. A „tény” tehát tudattartalom. S ezért a „tény” követelése vajmi kevéssé jelenti a gyakorlat ismeretelméleti szerepének materialista értékelését.

Az elmélet és gyakorlat objektivista módon történő elszakítása — mint később még majd részleteiben elemezni fogjuk — egyik fő oka, ismeretelméleti alapja annak, hogy Jászi nem tudott felemelkedni a marxizmus, a dialektikus és történelmi materializmus elfogadásáig, bár ismerte a marxizmust, megrekedt egy sekélyes, vulgáris filozófiában.

(Az ismeretelméleti alap mellett ennek természetesen elsősorban osztálygyökere van!)

A megismerés dialektikus jellege helyenként fel-felvillan Jászi egyik-másik munkájában. Főként a *folytonosság* a megismerésben az, ami Jászit foglalkoztatja. A megismerés története előrehaladó folyamatának ujjongó dicsérete : agnosztikus álláspontjának elég hangosan megnyilvánuló kritikáját adja.³³ De nincs messze ettől a kétségbeccsés, a polgári társadalomtudományok, a szociológia tényleg kétségbeejtően lapos állapota miatt.³⁴

g) Az idealizmus primitív formáival Jászi szembefordult

Jászi itt-ott harcbaszállt a nyílt, primitív idealista nézetekkel (l. az 5. sz. jegyzet), különösképpen akkor, ha azok képviselői egyben politikai ellenfelei is. Jellemző erre polémiája Tisza Istvánnal³⁵ és Prohászka Ottokárral,³⁶ az uralkodó osztályok két prominens képviselőjével. Tisza, a politikus, ideológiai területre kalandozva támadta a Jászi-féle polgári radikalizmust, mint materializmust. A materializmust mint durva önzést állította szembe Tisza az idealizmussal, mint az ideákért való tiszta, nemes lelkesedéssel. Jászi megmagyarázta ellenfelének a „durva materializmus” és a „nemes idealizmus” lényegét, mint alapvető ismeretelméleti és nem etikai irányokat. Élesen támadta az ún. „idealisták” gonosz elvtelenségét, s szembe állította velük a „materialisták” fennkölt céljait, a feudalizmus elleni harcban, a kizsákmányolás elleni harcban. „Mi gonosz materialisták igenis azt tartjuk, hogy erkölcsi függetlenség-ről mindaddig nevelés beszélni, míg az erkölcsiség a gazdasági kizsákmányolás állapotában van.”³⁷

Ezt a szemléletet állította szembe Tiszával, aki „idealizmusként” magasztalta a „privilegizáltak szűkkörű érdekeiért folyó harcot”. Rámuta-

³³ Jászi levele Somló Bódoghoz, 1908. III. 29. (OSZK) Jászi ujjong : „... . hogyan haladtak a mi krisztusaink a megismerés útján. Hogy adta oda az egyik a másiknak azt a téglát, amely egész élete munkája volt a közös templom felépítésében. Végtelen tanulságos ez a diadalmas előrehaladás.”

³⁴ I. levél. Jászi így folytatja levelét Somlóhoz : a megismerés történetéről írva : „Végtelenül tanulságos ez a diadalmas előrehaladás. Az ember ujjong és kétségbeesik rajta. Ujjong, mert látja a gyönyörű rendet, és a történelmi folytonosságot . . . kétségbeesik, mert látja, hogy a mi tudományunk még mindig az Aristotelesek és nem a Galileik tudománya. Az álomszögvők s nem a geometerek tudománya. Látni fogod, hogy Pikler tudománya csakugyan nem természettudomány (a természettudomány jelenti számára »a tudományt« — F. Gy.), hanem törőlmetszett Geisten-Wissenschaft. És hogy más tudományunk voltaképpen nincs.”

³⁵ Jászi : Materialisták. Világ, 1911. III. 19.

³⁶ Jászi : Erkölcsi újjászületés. Világ, 1914. V. 10.

³⁷ Jászi : Materialisták.

tott arra, hogy „Tisza István inkább ösztönszerű, mint átgondolt gyűlölete csak azokra az emberekre irányul, akik azért materialisták, mivel a népet többé nem a túlvilági boldogság elvont eszményeivel táplálják (a régi jó recept szerint csendőrszuronyok és alkoholmérgezés mellett), hanem arra törekszenek, hogy . . . megtanítsák azt a lealázott sokaságot a helyes gazdálkodás, az okszerű higiénia, a természettudományos műveltség legfontosabb ismereteire, és azokra a politikai következtetésekre, melyek ezekből az ismeretekből következnek. Ez az a gonosz materializmus . . . ami ellen a gróf úr mozgósítani törekszik a hívók seregét. És ez . . . tényleg materializmusnak nevezhető, amennyiben mindenekelőtt a széles népréteg legnyomasztóbb anyagi és testi bajain akar enyhíteni, attól a meggyőződéstől áthatva, hogy nemesebb és tartalmasabb lelki és erkölcsi élet csak ezeken az alapokon lehetséges.”³⁸ Majd azzal folytatja, hogy „Mindazok az értékek, melyeknek valaha nemesebb gondolkodók szellemi és ideális jelentőséget tulajdonítottak : az erkölcsi függetlenség, a gondolat szabadsága . . . az erkölcsi szolidaritás világa, a világbéke, a hazaszeretet, és a humanizmus, sőt maga az isteneszme sem ragyoghat fel a földön mindaddig, míg nem sikerül a nagy néptömegek anyagi jólétét . . . kielégíteni. Erre törekszenek azok a gonosz materialisták.”³⁹

Jászi a materializmust általában eléggé vulgáris értelemben fogja fel, nem marad meg azon a körön belül, amit maga is helyesen közelített meg : „Idealizmus és materializmus egy egész csomó általános filozófiai és ismeretelméleti probléma gyűjtőneve.”⁴⁰ A materializmust ezzel ellentétben vulgáris módon azonosította minden testi dologgal, megfeledkezve arról, hogy a materializmus lényege nem egyéb, mint az anyag elsődlegessége a szellemmel szemben.

Míg Jászi *Tisza* ellen, mint a legelkeseredettebb politikai ellenfele ellen küzdött a filozófia harcterén is — egyébként nagyon éles harc folyt a Huszadik Század és a Magyar Figyelő között, Jásziék lapja és a polgári radikálisok előretörésének megakadályozására létrehozott *Tisza—Herczeg Ferenc-féle „ideológus”-lap* között — addig *Prohászka Ottokár* ellen a materializmusért Jászi, mint az uralkodó osztályok egyik legműveltebb, legképzettebb és egyben legravaszabb ideológusa ellen harcolt.

Prohászka egyik munkájában örvendezik a pozitívizmus hanyatlása miatt, amely Franciaországban végbemegy, s a bergsonizmus előtérbe kerülésén. Arról ír, hogy Bergson felszabadítja a francia lelkeket a materializmus dogmatizmusa alól, a hit, a teremtés, a spontán ösztönök előtt nyitja meg az utat.

Jászi leleplezi Prohászka tudományellenességét, és élesen, bár nagyon finoman, támadja Prohászka nézeteit. Feltárja, hogy a harcos klerikalizmus térhódításával együtt jár a bergsonizmus, ez az irracionalizmusba fulladó filozófia. Jászi egyébként is gyakorta támadja a bergsoni nézeteket.⁴¹ Jászi kimutatja, hogy Prohászka a harcos klerikalizmus feltámadásának örül, a francia tudomány haldoklásáról beszél, s a divatos bergsonizmust használja

³⁸ I. m. 1—2. o.

³⁹ I. m. 2. o.

⁴⁰ I. m. 1. o.

⁴¹ Jászi levele Szabó Ervinhez, 1905. I. 28. (Párttörténeti Int. Archivuma, 507/33/a. „A híres Bergson előadását hallottam tegnap a szabadságról. Régi, meghibbant metafizikai szörszálhasogatás . . .”

fel ehhez.⁴² Leleplezi, hogy a tudást újból a hittel akarja felcserélni. Több áttételen keresztül, de végső elemzésében Jászinak ez az írása az idealizmus ellen támadó materializmus terméke, a hit ellen a tudás becsületéért folyó harc eredménye.

2. A történelem materialista felfogása

A marxizmushoz, a dialektikus materializmushoz való állásfoglalás konkrétizálódik a radikalizmus és a történelmi materializmus viszonyában.

a) A marxista filozófia Jászi felfogásában azonosul a történelmi materializmussal

Jászi szubjektív antimarxizmusa, és egyben a marxizmus értékeinek felhasználása a *történelem materialista felfogásával kapcsolatban nyilvánul meg legvilágosabban*. A történelmi materializmushoz viszonya: Jászi tevékenysége megértésének egyik fókusza, a marxista filozófiához való viszonya itt manifesztálódik világosan, szemelláthatóan. Olyannyira, hogy érdemben a marxista filozófiával csak mint történelmi materializmussal foglalkozik. Sajátos megnyilvánulása ez a dialektikus és történelmi materializmus viszonya eltorzításának: a marxista filozófiából annak csak társadalom-filozófiai nézetei, a materialista történelelfogás egyes részletei maradnak meg, mint marxista filozófia. Jászi szemében a marxista filozófia azonosul a történelmi materializmussal.

Irodalmi tevékenységének egyik legkorábbi, s egyben legismertebb termékében Jászi a történelmi materializmushoz való viszonyát tisztázza, s mint a történelmi materializmus bírálója lép fel. Már több vonatkozásban tárgyalt főműve: a Társadalomtudományi Könyvtár kiadásában megjelent „A történelmi materializmus állambölcselete”. A történelem materialista felfogásához való viszonyának értékelése azonban nem korlátozódik e műre, csaknem valamennyi nagyobb műve visszatér rá, érinti vagy tartalmazza ezzel kapcsolatos gondolatait (így pl. a „Mi a szociológia” c. tanulmánya a „Művészet és erkölcs” c. könyve is), Jászi legtöbb munkájában, tevékenységében konkrét formákban lemérhető a történelmi materializmusnak a hatása.

A történelmi materializmushoz való viszonyának egyik legjellegzetesebb vonása az, hogy megfosztja a társadalom materialista felfogását általános filozófiai, ismeretelméleti alapjaitól: a történelmi materializmust dialektikus materializmus nélkül akarja tárgyalni, s azt a revizionizmusnak a munkásmozgalomban általában elterjedt felfogása nyomán — neokantianizmussal, machizmussal stb. igyekszik pótolni.⁴³

De miféle történelmi materializmus az, amely nélkülözi a forradalmi dialektika alapvetését? Ez maga után vonja következményét: a történelmi

⁴² Jászi: Erkölcsi újjászületés. „Tehát Prohászka azt reméli, hogy a monizmus, determinizmus... a tudomány háttérbeszorításával újra feléled a hit domináló szerepe.”

⁴³ Vö. Lenin: Marxizmus és revizionizmus. (Marx, Engels, marxizmus. 204. o.) „A filozófia terén a revizionizmus a polgári professzori »tudomány« nyomdokain haladt. A professzorok útja »vissza Kanthoz« vezetett, — s a revizionizmus az újkantisták után kullogott... a »kőrmönfont« (és forradalmi) dialektikát az »egyszerű« (és nyugalmas) evolúcióval helyettesítve...”

materializmus elposványosítását is, a történelmi materializmus forradalmi lényegével ellentétes keveréket nevezí történelmi materializmusnak. Ez a „történelmi materializmus” nélküli a forradalom, a proletárdiktatúráig folytatott szívós osztályharc marxista felismerését, s ennek helyébe valamiféle liberális értelmezést fogad el a történelem materialista felfogása címén. Pontosabban ezt fogadná el, ha elfogadná. Azonban Jászi még ezt a forradalmi tartalmától megfosztott történelmi materializmust sem hajlandó magáévá tenni, ellenkezőleg, művében elítélőleg ír róla, mint egyoldalú, leegyszerűsítő tanról: könyvében már a meghamisított, eltorzított, rosszindulatúan beállított materialista történelelfogással vitatkozik.

Nem kizárólag Jászi bűne — bár az ő szubjektív hibája, felületessége, könnyelműsége feltétlenül hozzájárult —, hogy a történelmi materializmust ilyen torz formában ismerte meg. A történelmi materializmusnak a vulgarizálásához, torz meghamisításához elsősorban a revizionizmus járult hozzá erőteljesen a maga „modern eredményeivel”. A történelmi materializmus a polgári szociológiai irodalomban is megjelenik — polgári torzításban. Ezek interpretációja is hozzájárulhatott Jászi félrevezetéséhez.⁴⁴

Kétségtelen, hogy Jászi nem ismerte a marxista filozófia valódi materialista történet-szemléletét, illetőleg, ha olvasta is — s erre forrásszerű adatokkal ad bizonyítékot, Marx és Engels számos művéből idézve —, nem

⁴⁴ Szabó Ervin írja „Újabb Marx-irodalom” c. cikkében (Szocializmus, 1908. 233. o.): „Amikor a történelmi materializmus közkeletűvé kezdett válni a külföldön, hamarosan akadtak, akik visszaéltek vele, eredeti értelméből és jelentőségéből kiforgatták... Úgy értelmezték a történelmi materializmust, hogy a történelem bonyolult jelenségeit egyszerűen gazdasági kategóriákra redukálták, vagy pedig, — ami még rosszabb, — áthelyezték a pszichológiába, és egyszerűen a gazdasági érdekekre vezették vissza. Hogy ez nem más, mint... új, tendenciózus történelembölcselet, tehát ugyanaz, ami ellen Marx és Engels a történelmi materializmus módszerével sikra szállottak, — az a legkevésbé sem bántotta őket. Maga Engels volt kénytelen megvédeni a történelmi materializmust ezen hívei ellen.” — és Szabó Ervin itt Buckle-ről és Croceról ír, aki pl. a történelmi materializmust, mint egytényezős elméletet magyarázza (uo. 234. o.). Kétségtelen, hogy ezeknek a történelmi materializmus-hamisításoknak jelentős szerepe volt abban, hogy Jászi is már torz módon látta a történelmi materializmust. Maga ír arról, hogy pl. a „Die heilige Familie”-t nem találta meg, s így G. T. Masaryk könyvéből, a „Die philosophischen und soziologischen Grundlagen des Marxismus” c. könyvéből ismerkedett meg Marxnak egyes tétéleivel. Persze, nem lehet ezt az okot eltúlozni. Kétségtelen, hogy Jászi egy egész sor Marx és Engels-művet olvasott eredetiben (bár itt is le kell számítani a II. internacionálé opportunistáinak torzításait, hamisításait, az eredeti szövegeken). Így olvasta Marxtól „A hegeli jogbölcselet bírálata”-t, valamint Engelsnek egy sor, a történelmi materializmusról írt levelét.

S mégis azt állítja, hogy a marxizmus, a történelmi materializmus kizárólag a gazdasági tényezővel igyekszik mindent megmagyarázni, az eszmék szerepét semmibe veszi. S emellett leírja Marx híres mondását, az elmélet anyagi erővé válásáról stb. Egyszerűen nem írja meg ezt, csak így lehet magyarázni ezt az abszurd ellentmondást. Szabó Ervin talán Jászira is gondol, közvetlenül vagy közvetve, noha kifejezetten egy szóval sem említi Jászit, amikor a következőket írja: „Nem hallgathatjuk el, hogy a történelmi materializmusnak ezen hívei újabb időben minálunk is gombamódra teremnek”. Ezeknek „... az egész történelem egy formulában megoldódik” i. m. 234. o.). „Jó volna némely barátainknak kissé óvatosabban bánniok az »új, diadalmas világnézettel.” A történelmi materializmus „... sokkal értékesebb fegyverünk, semhogy szabad volna oly könnyedén kompromittálnunk” (i. m. 234. o.). Szabó Ervin valószínűleg nem úgy céloz Jászira, hogy az elfogadja a történelmi materializmust, mint világ-megváltó formulát. Jászi könyvében hadakozik ezen felfogás ellen. Ellenben Jászit megtéveszti ez az interpretáció, s a történelem materialista felfogását, ha nem is azonosítja ezzel „az egytényezős szociológiával” hamisított felfogással, de nagyon erősen közeledik felé.

jól értette azokat. Jászi eléggé járatlan volt a filozófia terén, nem ismerte alaposan a filozófiai irodalom nagyjait, s kiváltképp nem ismerte alaposan a marxista filozófia tanításait. Nem ismeri — de bírálja őket. Nem ismeri, meghamisítja, saját igényeinek megfelelően formálja át, s ezek után a saját eszme-szüleményét kritizálja: ez a burzsoá ideológiának régi, bevett módszere a marxizmus elleni harcában. S ezt a módszert követte lényegében Jászi Oszkár is. Nem ismeri kellően a marxizmust, a történelem materialista felfogását, átgyúrja azt a maga ízlésének megfelelően, s az általa meghamisított Marxot kezdi bírálni, azokért a nézetekért, amelyeket éppen ő maga, a bíráló akasztott nyakába.

b) *A történelmi materializmus érdemei Jászi szerint*

Miben keresi Jászi a történelmi materializmus érdemeit és fogyatékosságait?

Véleménye szerint — az érdemek és fogyatékosságok mérlegelését előbb említett összefoglaló művében adja meg — a történelmi materializmus mindenekelőtt, mint a társadalomtudományok *módszertana* jelent nagy eredményt. A gazdasági erők elsődlegességének kiemelése új alapra helyezi a társadalomtudományt.⁴⁵ „Az a megismerés, hogy a gazdasági erők a társadalom összes életnyilvánulásainak alapjai, hatalmas módszertani eszközt ad a társadalomtudomány minden terén kutatónak.”

Továbbá a történelmi materializmus eredményének könyvelni el a társadalmi fejlődésben az *osztályok harca szerepének a feltárását*.⁴⁶ „Másik nagy érdeme az osztályharcnak, mint a társadalmi, átalakító erők leghatalmasabbjának felismerése, melynek Engels nem alaptalanul, a társadalmi tudományokban ugyanazt a jelentőséget tulajdonította, mint Darwin felfedezésének a fajok történetében.”

Az osztályharc jelentőségéről, mint a társadalmi erők, a társadalmat átalakító erők leghatalmasabbikáról ír. Más kérdés, hogy mit ért Jászi osztályharcra és erről nem hagy kétséget: nem ért egyet a proletárdiktatúráról szóló marxi nézetekkel.⁴⁷ Tehát: osztályharc, liberális módon, a proletárdiktatúra elismerése nélkül.

A történelmi materializmus nagy érdeme Jászi szerint az *idealista* — ahogyan ő írja: spiritualista — *történet szemléletnek a kritikája*.⁴⁸ A materia-

⁴⁵ Jászi: A történelmi materializmus állambölcselete. (7. o.)

⁴⁶ I. m. 8., 65. o.

⁴⁷ Bernsteinnek a proletárdiktatúra ellen írt véleményét idézi, egyetérőleg, amely szerint a klubszónokok és irodalmárok diktatúrája lenne a proletárdiktatúra (i. m. 168—169. o.). Vö. Lenin: Az osztályharcok marxista és liberális értelmezéséről.

⁴⁸ A történelmi materializmus „új és hatalmas bizonyítékát adta emellett a spirituális álláspont képtelenségének, midőn kimutatta, hogy az eszmék történetében önprodukción nincs, hogy az emberi elme nem transcendentális eredetű ideák lerakódó helye, hanem minden, amit tehet, abban áll, hogy a külvilág viszonyait rendszerbe hozza és belőle következtetéseket vonjon.” (i. m. 8. o.)

Az „idealizmus” kifejezés helyett a „spiritualizmus” használata sokatmondó. Főleg azért, mert Jászi helyenként helyesen látta, hogy idealizmus-materializmus alapvető ismeretelméleti kategóriák (I. 35., 40. sz. jegyzeteket). Gyakori a polgári filozófiai irodalomban a materializmus és idealizmus, mint alapvető ismeretelméleti kategóriák, alapirányok összekeverése materializmussal és idealizmussal, mint etikai jellegű kategóriákkal. A materializmus eszerint önzést, egoizmust jelent, szemben az idealizmussal, amely nemes eszmények célul tűzését jelenti. Ez az összekeverés mutatkozik meg abban

lista felfogás a maga józan szemléletével világosan megmutatja az idealista, spiritualista spekuláció tarthatatlanságát.

A történelmi materializmus érdemeit összegezve megállapítja, hogy sokkal soványabb ez az eredmény, mint amit a történelmi materializmus hívei neki tulajdonítanak.

Röviden összegezve, Marx elméletének örök érdeme az a módszertani elv, „mely így volna formulázható: *A társadalmi jelenségek magyarázatának csak az esetben szabad eszmei rugók (vallás, erkölcs, bölcsélet) hatását segítségül hívni, ha a gazdasági erők önmagukban az illető jelenségek megértésére nem elégségesek.* Persze ez az eredmény sokkal kevesebb a történelmi materializmus eredeti igényeinél, és hívei ma is többet látnak benne, mint pusztán módszertani eszközt.”⁴⁹ Másik könyvében arról ír, hogy „A gazdasági motívumok döntő szerepe kétségtelen, kétségtelen az is, hogy a történelmi materializmus felfogásában az igazság nagyobb darabja van”... de távolról sem a teljes igazság.^{49/a.}

c) *A marxi materializmus azonosítása a vulgáris materializmussal*

Ebben az összegezésben is látható már — itt egyébként Jászi már anticipálja későbbi bíráló megjegyzéseinek egyik lényeges oldalát is —, hogy milyen megengedhetetlenül leegyszerűsíti a történelem materialista felfogását. Ez nem történelmi materializmus, nem dialektikus materializmus a társadalomra alkalmazva, hanem vulgáris materializmus, amely az eszmei tényezőt lebecsüli, és mindent a gazdasági tényezővel akar magyarázni. Jászi tehát a *marxi materializmust a vulgáris materializmussal azonosítja*. S hogy ez mennyire így van, kitűnik a későbbiekben megtalálható durva hamisításokból. Jászi a materializmust helyenként valamiféle gyomorfilozófiának fogja fel, azzal vádolva, hogy az embert leegyszerűsíti „homo oeconomicus”-sá.

Olyan emberi, társadalmi funkciókat vizsgál, amelyek már az ember kifejlődését követő időkben is kialakulhatnak, és azt igyekszik kimutatni, hogy olyan jelenségekkel van dolgunk, amelyek „...nem állnak mind az éhség és a

hogy idealizmus helyett spiritualizmus szerepel, valamint materializmus helyett realizmus Jászi nem egy írásában. Engels a „Ludwig Feuerbach”-ban világosan megmutatta, hogy materializmus és idealizmus mint alapvető ismeretelméleti irányok, milyen tartalommal bírnak, s ezeket a kategóriákat csak ebben az értelemben lehet helyesen használni. (Marx—Engels Vál. II. 372—373. o.) A nemes erkölcsi ideák követése éppen ezért nem nevezhető idealizmusnak, s ez az etikai követelmény a materializmussal éppen hogy nem ellentétes. E probléma, a fogalmak felcserélése gyakran tér vissza Jászi írásaiban.

⁴⁹ I. mű 8—9. o. A történelmi materializmust mint módszertant még sokhelyütt értékel az idézethez hasonló módon. Vö. 45. jegyzettel Szabó Ervinhez 1904. VII. 17-én írt levelében is „A történelmi materializmus termékeny módszertani eredményei”-ről ír. Szabó Ervinhez fordul, akit hivatottnak tekint a történelmi materializmus alkalmazására. „A történelmi materializmus termékeny módszertani eredményeivel Neked a történelem és közgazdaságtan tényeihez kellene fordulni, és a la Grünwald, Loria, Kovalewsky, ki kellene mutatnod a nagy törvényszerűségeket a jelenben és a múltban. Ez méltó feladat volna Hozzád. Mennyire elevenére koppinthatnál a magyar tudományos parnasszusnak, s hány embernek nyitnád fel a szemét!” (Párttörténeti Intézet Archivuma, 507/33/a.)

Később, 1907-ben is hasonló módon ítéli meg a történelmi materializmus szerepét, jelentőségét: „A történelmi materializmus igazságai az élet igazságai... el fogjuk terjeszteni ezt az ideológiát, mely igaz és becsületes.” (Jászi: Új Magyarország felé. Husz. Sz. 1907. 10. o.)

^{49/a} Jászi: Művészet és erkölcs. 37., 53. o.

szomjúság közvetlen kielégítésével összeköttetésben, vagyis ... az ember foglalkozott olyan problémákkal, melyek létét közvetlenül nem érintették.⁵⁰ Majd így folytatja, értetlenül állva a materializmus lényegével szemben: „Kétségtelenül mind materiális problémák, abban az értelemben, hogy a külvilág jelenségeinek magyarázatára irányulnak, de *nem mind materiálisak*, ha ez azt akarja jelenteni, hogy a táplálkozással közvetlen összefüggésben állnának.”⁵¹ (Kiemelés tőlem, F. Gy.) Világosan látható, mennyire nem érti a materializmus lényegét. Mi a materiális? ami a gyomorral áll kapcsolatban? ez a materializmusnak kétségbeejtően vulgáris felfogása. Látja, hogy nem lesz ez így jó, s hozzáfűzi, hogy materiális problémák mindazok, amelyek a villám, az álom stb. okának kutatásával függenek össze, de ezen felfogás után visszahanyatlik a marxizmusnak, a materializmusnak, a vulgármaterializmusnak való azonosításához, amely materializmusának alapját a táplálkozással hozza összefüggésbe. Ezekből olyan megállapításhoz jut el, hogy a történelmi materializmus értelmetlenség az emberi társadalomban, mert hiszen az ember nem csupán táplálkozik, hanem egyéb funkciókat is végez. „*Nem ismerünk ennél fogva történelmi korszakot, melyben a gazdasági motívumok oly kizárólag uralkodók lettek volna, mint ezt a történelmi materializmus elméletéből a legkorábbi fokokon várni lehetne.*”⁵² — s ezt azzal állítja szembe, hogy az ember a világ megismerésére törekedett már ekkor is. „Az ember tehát sohasem volt pusztán táplálkozási gépezet” írja.⁵³ Ebből levonja azt a következtetést, hogy mivel az ember nem csupán homo oeconomicus, — már kezdetben megtalálható a homo aestheticus és moralis is —, tehát a történelmi materializmus olyan fejlődési fokra igaz csupán fenntartás nélkül, amely már a magasabbrendű állatoknál is túlhaladott.⁵⁴

d) A történelmi materializmus „hibái” Jászi szerint

Ezzel mindjárt eljutottunk a történelmi materializmus általa vélt hibáinak vizsgálatához. Jászi tehát azt a véleményt kockáztatta meg, hogy a történelmi materializmus az emberi társadalomban már a legkezdetlegesebb viszonyok között is túlzás. Miért? Miben látja szociológusunk a történelmi materialista felfogásának hibáit?

A fő hibát abban látja, hogy Marx filozófiája *egyoldalú, mechanikus módon merev materializmus*.⁵⁵ Jászi úgy bírálja a marxi filozófiát, hogy elemi logikai hibát vét, összekeveri a marxi filozófiát a mechanikus materializmussal. Ez a fogalmak megengedhetetlen felcserélése.

Miben nyilvánul meg ez a bizonyos „mechanikai merevség”? Abban, hogy a marxizmus a „legtúlzóbb materializmusba” esik: a történelmi materia-

⁵⁰ I. m. 14. o.

⁵¹ I. m. 14. o.

⁵² I. m. 14. o.

⁵³ I. m. 15. o.

⁵⁴ Vö. az i. m. 15. oldalával. Jászi ezek után állapítja meg: „A történelmi materializmus már a legkezdetlegesebb viszonyok között is túlzás mondhatnám, a magasabb állatvilágban sem feltétlenül érvényesül. Itt is van a tevékenység egy köre (itt Jászi valószínűleg a polgári szociológiában divatos játék-elméletre utal, amellyel egyes szociológusok a művészet kialakulását magyarázzák. — F. Gy.), amely szorosan vett élet és fajfenntartástól független.” (I. m. 16. o.)

⁵⁵ I. m. 9. o. „Ezen hibák legnagyobbika mechanikai merevsége és egyoldalú materializmusa.”

lizmus *kizárólag* a gazdasági tényezőket veszi figyelembe. Ahogyan Jászi kifejezi: „Az emberek lelki életéről, gondolatairól, vágyairól, eszményeiről semmit sem akar tudni.”⁵⁶ Ruskint azért dicséri, mert „...átlátta a »homo oeconomicus« konstrukciójának egyoldalúságát és borzalmasságát.”^{56/a}

Ez sokszor visszatérő vádja, s nem véletlen, hogy a marxizmus meghamisítását, és támadását éppen ezen a ponton kezdi el. Miért? Ez a támadás mutatja meg, hogy *Jászi a történelmi materializmust a Pikler-féle belátásos elmélet alapján támadja*. Pikler a történelmi materializmus fő hibájával azt rója fel, hogy az nem veszi figyelembe az emberek lelki állapotát, s az ő belátásos elméletének fő vonala ezzel szemben éppen a lelki élet vizsgálata.⁵⁷ Jászi szerint a marxista történetfelfogás az eszméket csupán a gazdasági erők reflexeként fogja fel. Hallott a tükröződési elméletről, arról, hogy az anyag az elsődleges, a tudat a másodlagos, s ezt a maga számára úgy fordítja le, hogy ezek szerint a tudat egyszerű fényképmásolat, egyszerű reflex. „A társadalom vallási, erkölcsi, jogi bölcséleti, művészi erői pusztá visszfényei a gazdasági erőknek” — írja Jászi erről⁵⁸. „A történelmi materializmus legtöbb teoretikusa — az erkölcsi problémát a gazdasági megoldással teljesen elintézettnek véli”^{58/a} A történelmi materializmus „merev egyoldalúságát” Jászi a Hegellel való szembenállással magyarázza: „Ez a tan, mint ama merev idealizmus végletekbe menő reakciója jelentkezik, mely a külső körülményekre való tekintet nélkül tisztán az erkölcsi eszmének belső, spontán fejlődésétől ... várta a megoldást.”^{58/b}

Ebből a „merev egyoldalúságból” adódik a következő vádpont, amely szerint a marxizmus nem tulajdonít önálló jelentőséget az eszméknek, s a marxi történetfelfogás a társadalom gazdasági erőiben a társadalom összes jelenségének kizárólagos okát véli felismerni.

Nem érti meg Jászi, hogy a marxizmus milyen szerepet tulajdonít a szubjektív tényezőnek, az objektív mellett, nem érti meg, hogy a marxista filozófia az anyag mellett hogyan értékeli a tudatot. Igaz, hogy a marxizmus az anyag elsődlegességét vallja, hogy az objektív, tudattól függetlenül létező erők meghatározó szerepét állítja szembe a tudat, a szubjektív tényezők elsődlegességét állító idealizmussal.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a történelmi materializmus, szélesebben a marxi filozófia tagadná a tudat, az eszmék, a szubjektív tényező szerepét. A materialista történetfelfogás nagy jelentősége többek között éppen abban van, hogy meg tudja magyarázni a társadalmi eszmék keletkezését, azok valószínű társadalmi szerepét. Fel tudja tárni: mi a tényleges szerepe az emberi akaratnak, szándéknak, az ember tudatosságának, tudatos cselekvésének a történelemben. A történelem tudattal, akarattal rendelkező emberek történelme. A legvadabb botorság a történelem materialista felfogását, a marxi filozófiát azzal vádolni, hogy ezt az alapvető ténytet — amely egyébként a társadalom sajátosságának, a világ-mindenség egyéb területeiről való elhatárolásának fő specifikuma — ne venné figyelembe. Nem zárják ki egymást azon

⁵⁶ I. m. 10. o.

^{56/a} Jászi: Művészet és erkölcs. 284. o.

⁵⁷ Pikler: A materialista történetfelfogás legnagyobb hibája. Huszadik Század, 1910. 123—125. o.

⁵⁸ Jászi: A történelmi materializmus... 13. o.

^{58/a} Jászi: Művészet és erkölcs. 37. o.

^{58/b} Uo.

tételek, hogy — egyrészt — a társadalmi lét határozza meg a társadalom tudatát (és a társadalmi lét nem azonos a Jászi-féle „táplálkozással”, hanem magában foglalja a társadalom létének anyagi feltételeit, e feltételek egész rendszerét, tehát mindenekelőtt a termelési módot, emellett még a társadalom földrajzi, természeti környezetét, illetőleg a társadalom tagjait alkotó emberek biológiai létezését, a népesség szaporodását, ill. sűrűségét is.⁵⁹) — másrészt — a társadalom eszméi, általában az eszmék, az anyag, a lét által meghatározott tudat kialakulva relatíve önálló létre tesznek szert. A dialektikus és történelmi materializmus nemcsak a társadalom idealista felfogása, hanem vulgáris materialista felfogása ellen is harcol, amely végső soron az idealista felfogáshoz vezet el. Harcol azon nézetek ellen, amelyek idealista módon a társadalom eszméit tekintik elsődlegesnek, abszolúte önállóknak meghatározónak tekinti azokat. Egyszersmind azon nézetek ellen is küzd, amelyek tagadják az eszméknek relatív önállóságát. Ez a harc végig kíséri a marxizmus egész történetét, s maga Jászi is nem egy helyen idéz Marxtól, Engelstől ilyen gondolatokat — s mégis elmegy mellettük, megállapítva, hogy „A történelmi materializmus nagy érdeme, hogy felismerte és nyomatékosan hangsúlyozta a gazdasági erők alapjelentőségét, de tévedett, midőn az eszmei erők önállóságát és jelentőségét félreismerte.”⁶⁰ Jászi „lélektani levezetéseitől” várja, hogy megóvják őt a történelmi materializmus „egyoldalúságaitól”, „túlzásaitól”.^{60a}

Egyszerűen nem igaz, hogy a marxizmus „Az emberek lelki életéről, gondolatairól... semmit sem akar tudni”⁶¹ — vagy, hogy „A lélektani kutatások elhanyagolása a történelmi materializmus legtöbb hibájának az oka”.⁶¹ A marxista filozófia igenis kutatja és mindig is kutatta a történelemben az egyén, a szubjektum szerepét, feltárva, hogy a gazdasági szükségszerűség, mindig a szándékkal és akarattal cselekvő ember cselekedetein, mint véletlen tényezőknél keresztül valósul meg.⁶²

Jászi következő vádpontja szerint a történelmi materializmus nem magyarázza meg: *mi okozza a gazdasági erők változásait?*⁶³ Tényleg: nehéz kérdés ez, főleg a dialektikus gondolkodástól távolállók számára. Azt még csak elfogadják, hogy az eszmék változásának az oka a társadalom gazdasági rendje. De mi az oka a gazdasági rend változásának? A választ pedig erre a kérdésre Marx és Engels már korai műveikben megadták: a gazdasági renden belül ható erők viszik előre a gazdasági viszonyok fejlődését. A termelőerők és termelési viszonyok dialektikus kapcsolata és mozgása az alapja a társadalmi gazdaság fejlődésének. Mi az alapja a termelési viszonyok fejlődésének? A legforradalmibb a termelési módon belül a termelőerők fejlődése, ez eredményezi a termelési viszonyok változásait is. De mi az oka, alapja a termelőerők, a munkaeszközök, a szerszámok fejlődésének? Erre a választ igen sokan keresték, és igen sokan tévedtek e válaszok során. A termelőerők fejlődésének fő mozgatóereje a termelők és a termelési viszonyok dialektikus mozgása.

⁵⁹ Vö. Marx—Engels: Német ideológia 8—9. o. Sztálin: Dialektikus és történelmi materializmus. „A történelmi materializmus” c. feje.

⁶⁰ Jászi: A történelmi materializmus... 10. o.

^{60a} Jászi: Művészet és erkölcs 186—187. „Legkevésbé szabad azt várni, hogy a gazdasági rend teljes visszfényt fogjuk találni.” A szellemi élet bizonyos önállóságra tesz szert a gazdasági és szociális struktúrákkal szemben.

⁶¹ I. m. 49. o.

⁶² Engels: Levele Starckenburghoz. Marx—Engels Vál. lev. 545—547. o.

⁶³ I. m. 10. o. „... a legcsekélyebb útmutatást sem ad arra nézve, hogy a gazdasági erők változásait mi okozza?” — s a gazdasági erő rejtelmes irányzatáról beszél.

A termelőerők jellegének megfelelő új termelési viszonyok teremtik meg első-sorban a termelőerők fejlődésének új lehetőségét, és egyben szükségszerűségét is, olyan igényeket támasztva, amelyek nyomán szükségszerűség a termelőerők fejlődése. Ez a fejlődés ismét visszahat a termelési viszonyok mozgására. Dialektikus kölcsönhatásában megy végbe a társadalom gazdasági viszonyai ezen két fő oldalának fejlődése. Tehát kitalálás Jászinak ezen vádja is, mely szerint nem lehet tudni, a történelmi materializmus nem törődik vele, hogy vajon mi az alapja a gazdaság változásának?

A történelem materialista felfogásának még egy fogyatékoságát „fedezi fel” Jászi 1908-ban, hogy az túlságosan *csak az osztályok életét látja, s elenyészik emögött az egyének élete.*⁶⁴ Mi az oka ennek a toldaléknak? Jászi egyre inkább tolódik a kollektívizmus felől az individualizmus felé, egyre világosabban rajzolódik ki politikai állásfoglalása, különösen az 1905–7. évi oroszországi forradalom elbukása után. Ez az állásfoglalás a feudalizmus elleni hitvallás, a kapitalizálódás szabad útja érdekében. Ezzel függ össze, hogy az egyén, az egyéni nagyobb súlyt kap, s 1908-ban már felveti — amit még 1903-ban nem állít előtérbe — az individualizmus igényét a történelmi materializmus kollektívizmusával szemben.

Jászi történelmi materializmus-értékelésében főként a *lelki ill, lélektani tényezőket* kéri számon a történelmi materializmustól. Az ideológiai tényező egyre fokozódó jelentőségét hangsúlyozza, s ezzel összefüggésben azt állítja, hogy ez a bernsteinizmus álláspontja a történelmi materializmus Marx-féle felfogásával szemben.⁶⁵ Erőteljesen hangsúlyozza, hogy az ideológiai erők intenzitása mily nagy jelentőségű a társadalom megítélésében.⁶⁶

Milyen módszerrel harcol Jászi a történelmi materializmus ellen? Eszközei nem újak, a burzsoá szokványos eszközeit használta ő is fel. Lenin már ekkorra leleplezte a narodnyik Mihajlovskij hasonló módszereit. Ezek a módszerek ütötték fel fejüket Jászinál is.⁶⁷

Mihajlovskij nem úgy hadakozott a marxizmus ellen, hogy azt a maga valóságában vizsgálta volna, hanem ellenkezőleg, ahelyett, hogy a marxizmust alaposan ismerte volna, „ehelyett inkább a marxista érvelés hallomásból ismert töredékeibe kapaszkodik bele és meghamisítja azokat.”⁶⁸ Jászi is hasonló módon érvel a történelmi materializmus ellen. Szerinte az csak a társadalom gazdasági tényezőit emeli ki, s elhanyagolja a társadalom szellemi életét. A történelmi materializmusnak ez a meghamisítása már Mihajlovskij írásában is megtalálható, ezt a hamisítást éles szavakkal bélyegzi meg Lenin: „Mihajlovskij úr, csakhogy bebizonyítsa, hogy az elmélet nincsen megalapozva — először elferdíti, mivel ráfogja azt a badarságot, hogy nem szándékszik figyelembe venni az egész társadalmi életet —, holott éppen ellenkezőleg, a materia-

⁶⁴ Jászi: Mi a szociológia? Bp. 1908. 48. o.

⁶⁵ Jászi: A történelmi materializmus állambölcsélete. „Az ideológiai faktorok intenzitása emelkedni fog az életfenntartástól fel nem emésztett idegerő (!!) szaporodásával. Ez a helyesebb felfogás különböző utat tör magának a történelmi materializmusnak a táborában is... Bernstein igen elterjedt véleményt fejez ki: ... Ki ma a materialista történelmi elméletet alkalmazza, köteles azt legkifejlettebb és nem eredeti formájában alkalmazni.” (I. m. 18. o.) Világosan látszik a revizionizmussal való rokonság.

⁶⁶ I. m. „Egy társadalmi alakzatot nem értek meg teljesen gazdasági erői eloszlásából, hanem tudnom kell azaz ideológikus erők intenzitását és mikénti érvényesülését is.” (18. o.)

⁶⁷ Vö. Lenin: Kik azok a „népbarátok” és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen? (Lenin, Művei I. köt.)

⁶⁸ I. m. 155. o.

listák (marxisták) voltak az első szocialisták, akik felvetették azt a kérdést, hogy a társadalmi életnek nemcsak a gazdasági oldalát kell elemezni, hanem minden oldalát (s idézi csillag alatt Lenin Marx híres szavait : Nekünk éppúgy törődnünk kell a társadalmi élet másik oldalával is, az ember elméleti létével, tehát bíráló tárgyává kell tennünk a vallást, tudományt, stb...) — majd megállapítja, hogy a materialisták »valóban« »jól« magyarázták meg a gazdasággal az egész társadalmi életet...⁶⁹

Ez a hamisítás nem sokban különbözik attól a módszertől, mellyel Jászi közeledik a marxizmushoz. Annyiban azonban feltétlenül különbözik, hogy Jászi esetében nem narodnyik, hanem kifejezetten polgári kritikája keletkezik a történelem materialista felfogásának, olyan sajátos helyzetben, amikor nemzetközi méretekben is (Le Bon, Wundt, Tarde, Durkheim, De Roberty) de Magyarország haladó tudományos köreiből a radikalizmus terjesztői körében (Pikler, Somló) is *egyre nagyobb szerepet nyer a lélektan*, a lélektani (főleg tömeglélektani) kutatások eluralkodnak a szociológiában. Tönnies nyomán Jászi a történelmi materializmus összegező értékelésénél éppen erre mutat rá : a történelem materialista felfogása csak annyiban igaz, amennyiben a társadalom lélektani magyarázatát szolgálja.⁷⁰

A társadalmi jelenségek tanulmányozását az anyagi, gazdasági szférából egyre inkább áttolja a tudati, lélektani vizsgálódás körébe. *A belátásos elmélet* lényege — Jászi-féle alkalmazásában, a marxista állambölcselet bírálatában — épp ebben van. Pikler, és nyomában Jászi azt állítják, hogy az emberek cselekedeteinek lélektani okait is kutatni kell, ezen vizsgálódás nélkül az alapján egyébként helyes gazdasági vizsgálódás nem ad eredményt. „Az a meggyőződésünk — írja Jászi könyvében —, hogy *Pikler Gyulának*, a jog keletkezéséről és fejlődéséről írott könyve a történelmi materializmusnak hiányzó vagy ingatag lélektani fundamentumát újjal és erőssel cserélte ki, melynek segítségével az iskola ellentmondásai, következetlenségei sok tekintetben eloszthatók volnának.”⁷¹ Tehát : a történelmi materializmus ellentmondó, hibás ; hibáinak oka : hiányzik belőle a lélektani kutatás, nem megy „a gazdasági okok mögé”, nem vizsgálja : mi eredményez gazdasági folyamatokat? Mi az oka az állam keletkezésének, ha nem az erőszak, amit Engels Jászi szerint kirekeszt az állam keletkezését meghatározó tényezők sorából?⁷² Jászinak e kérdés feltevésére azért volt szüksége, hogy ezáltal a gazdasági okokat alapul vevő marxista történetfelfogást „rajtakapja”, hogy az nem produkál olyan okot, amely magán a gazdasági mozgáson kívül volna, s azért akarja a marxizmust rajtakapni, hogy „a gazdasági erők *mögött*” lélektani okok elsőlegességét magyarázza. Mi ez a lélektani ok? Ez a belátás, amelyről Jászi azt írja, hogy egyedül ez lehet a társadalmi haladásnak dinamikai faktora.” Teljesen igaza van *Piklernek*, hogy a belátás folyamata nélkül az egész történelem érthetetlen volna. Az emberiség történelmének úgy, mint az egyén történelmének — alaprugója az állandó, folytonos töprengés, szellemi erő-

⁶⁹ I. m. 161. o.

⁷⁰ Jászi : A történelmi materializmus... 19. o. „A történelmi materializmus annyiban igaz — idézi Jászi Tönniest —, amennyiben azt a tudományos és pozitív irányzatot fejezi ki, amely a magasabbat az alacsonyabból, a nemest a közönségesből, az összetettet az egyszerűbből vezeti le. De hamis, ha elvét oly módon terjeszti ki, használgatják fel, hogy szembeállítják a társadalmi fejlődés *lélektani* magyarázatával. Éppen ellenkezőleg, ez az, amit szolgálania kell.”

⁷¹ I. m. 53. o.

⁷² Vö. i. m. 46. oldalával.

megfeszítés, sorsa javítása, élete szebbé gazdagabbá tétele, más szóval boldogsága érdekében.”⁷³

A történelem materialista felfogását tehát elégtelennek tartja Jászi, és felcseréli az idealista történet-szemlélettel. Lenin, Marx Károly történet-felfogását vizsgálva rámutatott arra, hogy a marxi történetfelfogás kialakulását megelőzőleg a társadalom kutatói megrekedtek az emberek eszméinél, csak azokat a mozgatóerőket vizsgálták, amelyek tetteikhez közvetlen eszmei indítékot adnak. Ezek a kutatók megrekedtek a megismerés folyamatának egyik útvesztőjében, amikor a megismerés egyik részecskéjét abszolutizálták, a felszín megismerésével elintézettnek tekintették a dolog egészét, noha ez a fejetetejére állítja a megismerés egészét. Lenin azt követeli cikkében, hogy a kutatónak a materialista történetfelfogás fényében tovább kell jutnia, a felszín mögött mélyebben fekvő lényegyet kell vizsgálnia, meg kell keresnie: vajon milyen tényezők eredményezik az eszmék, az adott eszmék kialakulását? Meg kell keresni az eszmék mögött a társadalom fejlődésének anyagi mozgatóit, rugóit.⁷⁴

e) Jászi idealista történetfelfogásán belül jelentkező materialista elemek:

Jászi megfordította a dolgot. Helyesnek tartja a társadalom gazdasági viszonyainak kutatását, de elégtelennek tekinti *csupán* azok vizsgálatát, s azt követeli, hogy az ezek mögött ható eszmei, erkölcsi stb. tényezőket vizsgálja a társadalom kutatója. Ez a nézet — s ennek még világosabb, egyértelműbb formulázása, mármint az, hogy a társadalmi haladás egyedüli dinamikai faktora a belátás — megmutatja, hogy szociológusunk *idealista álláspontot képvisel a történelmi materializmussal szemben*. S ezt az álláspontját részletesen, a társadalomtudomány egyes konkrét kérdéseiben is végigviszi. Így magyarázza az állam létezését, az osztályok létezését, valamint az osztályok harcát is alapvetően lélektani okokkal, belátással és egyebekkel, így magyarázza pl. az állam kialakulását a közös érdek (az állam keletkezésére vonatkozó *közös érdek*) felismerésével, belátásával, amely csak később alakult át osztályérdekké.

Ez az *idealista társadalomszemlélet* Jászi felfogása *alapvető vonala*, annak ellenére, hogy sokszor használja fel a történelmi materializmus eredményeit s nem véletlen, hogy főként ezen esetekben jut el tényleg eredményekhez. Végigkíséri ez a felfogás egész tevékenységén, s mindig örül, amikor a történelmi materializmussal szemben vélt sikert arat.⁷⁵

⁷³ I. m. 53. o.

⁷⁴ Lenin: Marx Károly. (Marx, Engels, marxizmus. 17. o.) A „materialista történetfelfogás felfedezése... kiküszöbölte a régebbi történelmi elméletek két fogyatékoságát. Először... az emberek történelmi cselekvésének csupán eszmei rugóit vizsgálták, s nem kutatták azt, hogy mi indította meg ezeket a rugókat, nem nyomozták ki a társadalmi viszonyok rendszerének fejlődésében az objektív törvényszerűséget, nem vették észre, hogy e társadalmi viszonyok az anyagi termelés fejlettségi fokába gyökereznek.”

⁷⁵ Amikor a társadalom eszméi relatív önállósága előtérbe kerül, Jászi cikke: Danton vagy Napóleon? (Bécsi Magyar Ujság, 1921. VII. 17. 1–2. o.) örül, hogy a társadalmi eszméket szembeállíthatja a társadalom gazdasági viszonyaival. „Ellentétben a történelmi materializmus iskolájának tanáival: Oroszországban az ideológiai és hatalmi erők még mindig erősebbek, mint a szorosan vett gazdasági-társadalmi erők.” Ha itt Jászi az oroszországi politikai viszonyokra gondol, akkor igaza van, az ország elmaradott gazdasági viszonyaihoz képest messze előljárnak az élenjáró politikai erők. De ez miért a történelmi materializmus *ellen* érv? Az eszmék relatív önállóságát, előreszaladásukat korukhoz képest éppen a történelmi materializmus tudja megmagyarázni.

Igaz, hogy a történelmi materializmust mindig leszűkíti arra a megállapításra, hogy a társadalom anyagi viszonyait ki kell emelni a bonyolult, sokrétű társadalmi viszonyok köréből, s mindig a történelmi materializmussal szemben számolja fel, ha a társadalom eszméinek viszonylagos önállóságába, s az ezzel kapcsolatos jelenségekbe ütközik, mintha ennek felismerése, tudományos elemzése nem éppúgy a történelmi materializmus alapigazságai közé tartoznék, mint a társadalom anyagi viszonyai elsődlegességének megállapítása. Ezen alapvető vonalon belül azonban Jászi sokszor fordul a *történelmi materializmushoz*, sokszor hívja segítségül egyes konkrét események, vagy elvi problémák vizsgálatában. Még ez a szűk felfogás is elvezet bizonyos eredményekhez. Gyakorlati alkalmazása biztonságos ítéleteket tesz lehetővé számára sok olyan kérdésben, amelyek megítélése gyakran még mai szemmel is helytálló.

Helyes megállapításra jut el a *jog és erkölcs* vizsgálatában „A történelmi materializmus állambölcseleté”-ben, valamint a „Művészet és erkölcs” c. könyvében.⁷⁶ Megállapítja, hogy „összefüggésük — a kor gazdasági szükségleteivel nyilvánvaló és bebizonyított”. „Szigorú kauzalitás mutatható ki a társadalmi és gazdasági haladás és az erkölcsi haladás közt egyrészt, az egyházi uralom háttérbeszorulása között másrészt.”^{76/a} „Az empirikus adatok... az erkölcsi elvek változékonyságáról győznek meg korok és társadalmak, sőt ugyanazon kor és társadalom különböző *osztályai* szerint is.”^{76/b} Jászi tehát elfogadta az erkölcs osztály — meghatározottságát is. A gondolat továbbfűzése során eljut oda, hogy a vallási, bölcseleti, és tudományos eszmék anyagi előidézőit is elismeri „A külvilág jelenségei azok, melyek az első vallásos, bölcseleti és tudományos eszméket létrehozták, melyek feleletek voltak az embert közelről érintő kérdésekre.”⁷⁷ Ugyanakkor itt a művészetet csupán a kor technológiai lehetőségeivel való összefüggésben látja, s nem veszi figyelembe a művészet fejlődésének összefüggését a szélesebb értelemben vett gazdasági viszonyokkal,⁷⁸ sőt a művészi „szabadságot” — az osztálykötöttségek fölé emelkedést — tekinti a művészet fejlődése sine qua non-jának.^{78/a}

Ezek a helyes belátások azonban ugyanakkor alapjában idealista nézetekkel keverednek: a *l'art pour l'art* helyeslésével, azzal a megállapítással, hogy „joggal lehet beszélni a vallás, az erkölcs, a tudomány teljesen spontán, minden hasznossági szemponttól mentes kifejtéséről” — s hogy ez mit jelent, arra is választ ad, a materiális szükségletektől független eszmékről, cselekedetektől írva.⁷⁹

Elméleti vizsgálódásai során is alkalmazza a materialista történetfelfogást abban az értelemben, hogy a társadalom gazdasági szerkezetével való összefüggéseket kutatja. Szabó Ervinhez írt levelében olvashatjuk: „Különösen az elméletnek a hatalmi viszonyokkal s gazdasági struktúrákkal való összefüggését szeretném kimutatni minden korban.”⁸⁰

⁷⁶ Jászi: *Művészet és erkölcs*. 13. o.

^{76/a} Jászi: *Erkölcsi újjászületés*. Világ, 1914. V. 10. 1–3. o.

^{76/b} Jászi: *Művészet és erkölcs*. 11. o.

⁷⁷ Jászi: *Művészet és erkölcs*. 13–14. o.

⁷⁸ I. m. 14–15. o. „A *művészet* függése a kor technológiai (Jászi szerint technológiai) eszközeitől beigazolt tény.”

^{78/a} I. m. 354. o.

⁷⁹ Vö. i. m. 17. o.

⁸⁰ J. levele Szabó Ervinhez, 1906. VII. 5. (Párttörténeti Int. Arch. 507/33/c.)

A nemzeti kérdés kutatása során is eljut oda, hogy elsősorban a gazdasági viszonyokat kell vizsgálnia. A nemzeti kérdésben — azon a területen, amelyen talán legtovább jutott el a helyes úton, ha felfogása történelmileg el is késett vagy egy fél évszázaddal — is felismerte, hogy a társadalom gazdasági viszonyai a legfontosabbak, amelyekkel a kutatónak foglalkoznia kell. — Bár e felismerést nem vitte következetesen át kutatómunkájába — világosan látta, hogy mennyire ellentétes a gazdasági erők mozgásával a kényszer alkalmazása a nemzetiségi kérdésben (kényszer-magyarosítás, kényszer-németesítés) Látja, hogy nem lehet utópista módon közeledni a nemzetiségi kérdés megoldásához.⁸¹ Eljutott ahhoz a felismeréshez, hogy a nemzetiségi alakulási folyamatban milyen nagy jelentősége van a gazdasági tényezőnek.⁸²

Figyelemre méltóak számunkra azok a gondolatok, amelyekben Jászi a kultúra szerepével foglalkozik. Helyes megállapítása, hogy a kultúra fejlődésében megkülönbözteti az anyagi és szellemi kultúrát, s kiemeli az anyagi kultúra meghatározó, elsődleges szerepét. Baloghyt, kora „hivatalos tudományának” hirhedt képviselőjét éppen ennek elmulasztása miatt bírálja Jászi egyik cikkében. Későbbi munkáiban is vissza-visszatér ez a gondolat, s egyre inkább feltárul az anyagi kultúra tartalma Jászi értelmezésében: az anyagi kultúra az intenzív mezőgazdaság és ipar.⁸³

A materialista történefeltfogatás alkalmazásával magyarázza a magyar függetlenség kivívásának szerinte helyes útját is. Hivatkozik is e cikkében Jászi a történelmi materializmus igazságára, kipróbált módszerének jelentőségére.⁸⁴ A napi politikai életben is ezen módszer segítségével igyekszik eligazodni, kora hivatásos politikusainak váratlan fordulatait, „politikai metamorfózisait” a társadalmi mozgással magyarázva.⁸⁵

⁸¹ J.: A nemzetköziség útja. Világ, 1911. VI. 17. 3. o. „Az utópista álláspont egy elméletbe akarja beleszorítani az életet, egy vágyba, egy eszménybe... A realista (ez azonos a materialistával?! — F. Gy.) az élet tényleges sodrából akarja felmérni a lehetőségek irányát.” Az életből kell kiindulni, olyannak venni az életet, amilyen — ez minden materializmus első és kiinduló tanítása.

⁸² J.: Nemzetiségi béke. Válasz az ellenvetésekre. Világ, 1911. V. 28. 4–5. o.) A hatalmas nemzetiségi államokat nem az egynyelvűség hozta létre, hanem a gazdaság, a kultúra hozta létre az egynyelvűséget. S itt jellemzi a franciaországi, az angliai folyamatot, a piaci cseregazdaság fejlődését, s ennek összefüggését a nyelvi fejlődéssel. Rámutat arra, hogy nem az uralkodó akarata dönt az egynyelvűségben, hanem ilyen tényezők játszanak szerepet.

⁸³ J.: A magyar kultúra és a nemzetiségek. (Baloghy Ernő könyve.) Huszadik Század, 1908. 193–198. o. A kultúráról beszélve, arról, hogy a kultúra: irodalom, művészet, tudomány, azzal folytatja, bírálva Baloghyt, hogy az „... feledi, hogy mindezek alapja a gazdasági kultúra”. (196. o.) Majd később, a Világ 1911. V. 28-i, előbb idézett cikkében is hasonlóképp ír: „A kultúra nemcsak vers, szobor és kép, hanem és *elsősorban* intenzív mezőgazdaság és ipar.” (5. o.)

⁸⁴ J.: Új Magyarország felé. Huszadik Század, 1907. „A történelmi materializmus módszere most sem fog bennünket cserbenhagyni...” Arról ír, hogy gyarmatország Magyarország. Majd kifejti, hogy „Magyarország függetlenségét csak gazdasági és kultúr erőinek legteljesebb kifejlesztése biztosíthatja”. Hogy ez mit jelent? A gazdaság: magyar polgári demokráciát, amelyért a polgári radikalizmus küzd, tehát a magyar függetlenséget a kapitalizálással akarja megoldani Jászi. „Ha a gazdasági és kulturális önállóság megvan, akkor a közjogi és katonai függetlenség minden analóg történelmi folyamat egybehangzó tanúsága szerint biztosan és kimaradhatatlanul bekövetkezik.” (9–10. o.)

⁸⁵ J.: Politikai metamorfózisok. Huszadik Század, 1912. 493–499. o.

A történelmi materializmus problémái foglalkoztatják Jászit s egyik levelében maga is kifejezi hajlamát arra, hogy annak szentelje életét.⁸⁶ Azonban ez csupán terv maradt, a későbbiek során erre nem került sor. Ebben az fejeződik ki, hogy Jászi egyre messzebb tolódott el a történelmi materializmustól.

Igyekszik kezdetben a történelmi materializmushoz is, — mint „egyik szociológiai irányzathoz” a sok közül, „objektív” közeledni. Cikket ír a történelmi materializmusnak Durkheim iskolája általi induktív módszerekkel való igazolásáról. (Mauss az eszkimó társadalom jelenségeit kutatta, s ezek változásaiban a tél és nyár hatásának befolyását mutatta be). Télen kommunisztikus vonások kerülnek előtérbe, míg nyáron az individuális vonások uralkodnak el. Jászi itt hamisítatlan vulgármaterializmussal keveri össze a történelmi materializmust, s a *társadalom anyagi létét* azonosítja az éghajlati, földrajzi tényezőkkel.⁸⁷

Amikor Jászi támadja a történelmi materializmust, egyben védelmezi is egyes, általa is kirívóan igaztalannak tartott olyan támadások ellen, amelyek a történelmi materializmust puszta kenyérkérdéssé igyekeznek redukálni. Jászi ellentmondásait mutatja, hogy ugyanebben a könyvben a történelmi materializmust gyomormaterializmussal, táplálkozási kérdések elsődlegessége állításával vádolta meg.⁸⁸

f) A néptömegek szerepének értékelése

Jellemző fokmérője annak, hogy valaki mennyire jutott el a társadalom materialista szemléletéhez, hogy mennyire látja a *néptömegek történelemformáló szerepét*? Lenin az előbb ismertetett helyeken a Marx előtti történelmi nézetek második fő fogyatékoságát a néptömegek szerepének fel nem ismerésében jelöli meg, abban, hogy a társadalom kutatói megrekedtek egyes események, egyes kiemelkedő személyiségek tetteinek vizsgálatában, s ezen nem tudtak túlhaladni, nem ismerték fel a kiemelkedő történelmi személyek tettei mögött mélyebben meghúzódó erőket.⁸⁹

Jászinál ez a probléma is ellentmondásosan jelentkezik egész lényének, társadalmi helyzetének ellentmondásaival összefüggésben. A néptömegek szerepének nagyra értékelése előre világít nézeteinek eléggé heterogén tömegéből, azonban amikor gyakorlati cselekvésre kerülne sor, Jászi nagyon messze van a tömegektől, szűk kör az, amely követi őt, nem tud a tömegekhez fér-

⁸⁶ J. levele Somló Bódoghoz, 1907. november 21. (O. Sz. K. Kézirattár.) „Van egy pár gondolatom, mely megérdemelné a neki való életet. Az egyik a történelmi materializmusra, másik a militarizmusra, harmadik a vallásra, mint a fő kohéziós erőre vonatkozik.”

⁸⁷ J.: A történelmi materializmus induktív igazolása. Huszadik Század, 1906. 274–286. o. „A társadalom életműködése morfológiájától függ, anyagi substrátumának változásától, elsősorban, mint Durkheim megírta, a népesség számától és a közlekedési eszközök állapotától.” (285. o.) „Az anyagi termelés rendje idesorozandó-e? . . . nem lehet kétséges, hogy igen, mert pl. a népesség elhelyezkedését elsősorban a környezet gazdasági lehetőségei határozzák meg.” (285. o.)

⁸⁸ Vö. „A történelmi materializmus állambölcseleté”-ben írottakkal, 91–92. o. Jászi itt harcra száll azon vádaskodások ellen, amelyek szerint a történelmi materializmus csupán kenyér-kérdés lenne, mintha a tömegek elproletarizálásával foglalkoznék. Ellenkezőleg, a történelmi materializmus a tömegek felemelésére törekszik. Vö. még az 53., 54. jegyzetet.

⁸⁹ Lásd 77. sz. jegyzetet.

közni, nem tudja a tömegek érdekeit kifejezni, s nem tud a tömegek élére állni.

Írásaiban — elméleti és gyakorlati jellegű munkáiban egyaránt — többször szembefordult kora uralkodó felfogásával, azt a történetfelfogást ostarozva, amely a néptömegek alkotó tevékenységét letagadja, s egynéhány kiváltságos személy tevékenységéhez fűzi a történelmet. Amikor 1911-ben a legbaloldalibb radikálisokból és szocialistákból álló szabadkőműves páholy főmesterévé választják, főmesteri programjában — amelyet hosszú időn vitatott a szabadkőművesség nyilvánossága, s amely igen nagy hullámokat kavart fel az egész szabadkőművesség életében — síkraszáll a magyar történelem meghamisítása ellen, azért, hogy a történelmet úgy írják, ahogyan az valóságban van, tárják fel a tömegeknek a történelem formálásában betöltött nagyszerű szerepét.⁹⁰ A történelem: a munkástömegek története, — Jászi a testi munka emberei mellett a szellemi munkásokat is idesorolja. — Ez a koncepció is mutatja, hogy hirdetőjük eszmeileg közeledik a proletariátus pozíciói felé. Elég sok szidalmat is kapott ezért a korabeli reakciós sajtótól, mindenekelőtt Tisza István és Herczeg Ferenc „Magyar Figyelő”-jétől, amely igyekezett megleckéztetni Jászit, a „hazaáruló” jellel illette, s éppen őt vádolta meg merész tettéért a történelem meghamisításával.

Jászi látta, hogy a társadalom felemelkedésének záloga a tömegek felemelése, a tömegek érdekeiért folytatott harc az egyedül helyes út.⁹¹ Ezt a harcot szolgálta is írásaival, publicisztikai tevékenységével.

Látja, ír is róla, hogy a néptömegek nélkül merő játszadozás minden liberális ízü politika, s ez a politika „erőtlen úri játszadozás” fajul, ha nem támogatják a dolgozók, a tömegek.⁹²

Nyíltan kiállott írásaiban, főként publicisztikai tevékenységében amellett, hogy a tömegek alkotják az állam alapját. A népről úgy írt, mint egyedüli, államfenntartó erőről.⁹³ A háború nehéz éveiben is a néptömegek erejébe vetett hit hatja át írásait. 1915 októberében írta például egyik cikkében: „...nincs okunk a csüggedésre (— ezt a világháború kellős közepén írja, amikor pacifista létére igazán oka lett volna a csüggedésre. — F. Gy.), mert

⁹⁰ Jászi Oszkár: Program. 1911. II. 3. Országos Levéltár, Szabadkőművesség Martinovics Páholy, 48. (1911., IV. oldal, 89. csomó.) Programjában többek között arról beszélt, hogy végre igazi történelmet kell a nép és a polgárság kezébe adni. „Olyan történelmet — írja Jászi —, amely nemcsak a királyok, hadvezérek és diplomaták, hanem a testi és szellemi munkások történetét is megírja.”

⁹¹ Jászi: Progresszív szabadkőművesség. Kelet, 1910. IV. 15. (O. L. Szabadkőművesség.) Jászi az emberi haladásról ír, s megállapítja, hogy az nem egyéb, mint „harc... a nagy néptömegek szellemi, anyagi és erkölcsi újjászületéséért” (196. o.)

⁹² J.: Magyar demokrácia? Világ, 1911. VIII. 6. 2—3. o. Jászi megállapítja cikkében, hogy „A magyar polgári demokráciának a német példából meg kell tanulnia azt, hogy minden liberalizmus torzkép, erőtlen úri játszadozás, mely összeköttetését a nagy néptömegekkel elveszítette, s ami kimerül a nagyipar érdekeinek egyoldalú ápolásában.” Jászi itt saját sorsáról is ír, mert politikai csődjének, amely különösen 1918 október után vált világossá, de már pártjának létrehozása körüli időkben is érezte hatását, főoka éppen a tömegektől távolállása, a tömegekkel összeköttetésének hiánya volt az, hogy egyoldalúan a nagyipar érdekeinek ápolása felé tolódott bázisa.

⁹³ J.: Vétkes hallgatás. Világ, 1915. III. 21. 1. o. Cikkében a szerző kifejti, hogy „... a magyar államot már ma is kizárólag a nép széles tömegei, nem pedig néhány ezer föld- vagy bankmonopolista tartja fenn”, s levonja a következtetést is ebből a megállapításból, hogy tehát „... ezt a népies alapot erősíteni kell” ...

a jövő sorsa nem egyes vezetők, hanem az öntudatra ébredt tömegek kezébe van letéve.”⁹⁴

Jászi harcolt azon nézet ellen, amely idealista módon az egyéntől, annak akaratától függőnek tekinti a történelmet. A szabadkőművesi szűkebb nyilvánosság mellett erről a sajtó szélesebb nyilvánossága előtt is szólt.⁹⁵ De magánleveleiben is nem egy helyütt nyilatkozik így az egyéniség történelmi szerepéről, talán kissé értékén alul is mérve azokat, akik tényleges befolyást gyakorolnak a történelem menetére. Nem félti a mozgalmat, mert úgy véli, hogy egyes emberek múló kicsiny bajokat okozhatnak csak, átítatja őt a tömegek erejének felismerése, s ez ad számára biztos alapot tájékozódásához.⁹⁶ De a néptömegeknek vezetőkre van szükségük. E vezetők elé nagy követelményeket állít az élet — Jászi ezt is világosan felismeri s hirdeti véleményét.⁹⁷

A tömegek számára világos, komoly perspektívát kell kijelölni, — s ez bizony nagy dolog, ez komoly egyéni felkészültséget követel meg attól, aki a mozgalom élére áll.⁹⁸

Ugyanakkor, amikor Jászi a fentebb is idézett nagyszerű szavakkal tett hitet a tömegek ügye mellett, nem egyszer — s időben is ugyanakkor — szembefordult a történelmi materializmussal, s a néptömegek szerepének materialista elismerésével szemben idealista jellegű véleményeknek ad hangot. Ez összefügg azzal, hogy Jászi gyakorlati-politikai tevékenysége közvetlenül vajmi keveset jelentett a tömegek számára. Igaz ez, akár a Társadalomtudományi Társaságban betöltött szerepét, akár a Huszadik Század szerkesztőjeként, a Társadalomtudományi Szabad Iskola egyik vezetőjeként játszott szerepét vesszük elemzés alá, akár a Galilei Kör pártfogolásában vitt szerepét, a szabadkőműves mozgalomban kétségtelenül nagy hatást kiváltott tevékenységét, vagy az általa alapított Országos Radikális Pártban végzett munkáját vizsgáljuk is. *Jászi tragédiája éppen a széles néprétegektől, a dolgozó tömegektől való elszakadottsága volt*, — ezért nem fejezték ki nézetei a dolgozó tömegek érdekeit —, ez sokban hozzájárult ahhoz, hogy eszméi nem találtak megértésre a tömegek között. Ennek okát nem csupán abban kell keresnünk, hogy ezek az eszmék sem voltak a legvilágosabbak és legerőteljesebbek, noha kétségtelen,

⁹⁴ J.: Az „elnémult felekezet”. Világ, 1915. okt. 17. (Megjelent még a „Múlt és jövő határán” c. cikkgyűjteményben is. Bp., 1918. 121. o.) „De nincs okunk a csüggedésre — írja Jászi a háború nehéz időiben —, mert a jövő sorsa nem egyes vezetők, hanem az öntudatra ébredt tömegek kezében van letéve.” Jászinak ez a megállapítása alig néhány hónappal a magyarországi forradalom előtt kétségtelenül feltűnő jelenség, szerepet játszott a tömegek éréseben is.

⁹⁵ J.: Nemzetiségi béke. Válasz az ellenvetésekre. Világ, 1911. V. 28. 4–5. o. Vitatkozik egy, magát Bánffy-maradéknak nevező levélíróval. „Ő azt hiszi, hogy Elzász-Lotharingia sorsa kizárólag Bismarck akaratától függött.” — s jól kineveti vita-partnerét.

⁹⁶ J. levele Szabó Ervinhez, 1904. okt. 23. (Párttört. Int. 507/33/c. 17.) Kifejti levelében, amelyben egyébként a SZDP akkori vezetését erősen bírálta, hogy nem félti egyes emberektől a szocializmus ügyét. „Mert át vagyok hatva mindjobban attól a gondolattól, hogy egyes emberek kicsiny múló bajoknál egyebet nem okozhatnak.”

⁹⁷ Uo. írja Jászi, miközben megírja, hogy szerinte nem a politika vezeti a tömegeket, hanem a tudomány — s ez a véleménye erősen kétlendő! — továbbá, hogy „a néptömegeket nem lehet fusznotokkal vezetni. A néptömegeket csak a lángoló nagy temperamentumuk vezethetik, izzó lelkesedésükkel... egyéniségük imponáló fölényével, azzal az öntudatlan művészeti synthézissel, melynek a testük és a lelkük spontán kifejezője...”

⁹⁸ Uo. írja Jászi a tömegekről, hogy „öket a nagy perspektívák, a komoly szükségletek mozgatják”.

hogy ez a tényező is közrejátszott abban, hogy Jászi maga is doktrinernek nevezi magát, sőt annak — megalakulásakor — pártját is.

A történelmi materializmus, mint valami bête noir, ingerli Jászit, s e kérdésben is „meg akarja védeni a valóságot a történelmi materializmussal szemben”. A történelmi materializmus „egyoldalúságáról”, „túlzásairól” a már ismert szövegek e kérdésben is újból előkerülnek. A túlzások ebben az esetben az egyéniség szerepének semmibevételét jelentik, s szerinte a történelmi materializmus szélsőséges formulázásában elsikkad az egyén.⁹⁹

Egy-egy hanyagul odavetett mondat is sokat enged sejtetni, s amikor Jászi az arisztokráciára bízta a társadalmi haladás irányítását, csak idealista történetelmélet alapjaiból a megfelelő következtetést vonja le logikusan.¹⁰⁰ Ez ugyan ellentmond egyébként, talán ugyanezen időből keletkezett, s az imént idézett véleményének, de ezt az ellentmondásosságot már más kérdésekkel kapcsolatban is megállapítottuk. Csírájában már ebben az időben megtalálhatjuk Jászinak azt a később kifejeződött véleményét, amely — amerikai tartózkodása idején — már egyértelműen szembefordul a tömegek szerepének materialista felismerésével, s a nagy egyéniség bálványozásához vezetett el. Ez szükségszerűen következik belátásos álláspontjából, etikai idealista felfogásából.¹⁰¹

A kivételes egyéniséget, az arisztokráciát, mint a haladás fő összetevőjét magyarázó szubjektivista felfogását kiegészítik még fatalisztikus nézetei is.¹⁰² A néptömegek és az egyéniség történelmi szerepének értékelésében, tehát a történelem materialista felfogásának másik sorsdöntő kérdésében — is ellentmondásos Jászi véleménye, akárcsak a társadalom anyagi és ideológiai oldalának viszonyát illetően. Meg lehet azonban állapítani, hogy e kérdésben álláspontjában lényegesen több a pozitív mozzanatot.

g) Jászi ellentmondásos viszonya a történelmi materializmushoz

Ez a vizsgálat világosan megmutatta, hogy Jászi nem fogadta el világnézetétül a marxista filozófiát, nem volt marxista. Bár Csécsy írása ezt a tagadó oldalt talán a kelleténél is erősebben húzza alá (Huszadik Század, 1947. II. szám), s jobban ki kell emelnünk azokat az elemeket is, amelyek tanúsítják,

⁹⁹ J.: Trónváltozás és belpolitika. Világ, 1916. november 26. 1. o. „Ha a történelmi materializmus ama szélsőséges formulázása, mely az egyéniségnek mi szerepet sem tulajdonított, a társadalmi erők diadalmas sodrával szemben, már a háború előtt is szimplista általánosítás és rövidlátó dogmatizmus volt: a háború utáni korszakban még nyilvánvalóbban csődöt fog mondani az új egyensúlyhelyzet ama nagyobb labilitásával, a megoldandó feladatok amaz eredetiségével és sokoldalúságával szemben, mely nagy és változatos egyéniségek kialakulására kedvező lesz.” Az egyéniség lebecsüléséről írt, mint leegyszerűsítésről, mely gyakran „... tévútra vezetheti a kizárólag e tömegekről nyugvó számításokat”. De nem szabad a másik túlzásba sem esni, „túlbecsülni a személyi faktort”.

¹⁰⁰ J.: Forradalmi könyvek. Világ, 1911. VII. 23. 7. o. „Minden haladás arisztokráciák útján történik...”

¹⁰¹ J.: Huszadik Század akkor és most. Huszadik Század, 1947. I. szám. „Kivételes egyéniségek”-ről beszél cikkében, akik megértik saját lelkük és a társadalmi fejlődés igazi szavát. „A népies erők ezt a szintézist önmaguk és egyedül nem végezték: el, hanem rá vannak utalva vezető elmék megállapításaira és formulázásaira.”

¹⁰² Jászi: Levele Szabó Ervinhez. (Párttört. Int. Arch. 507/33/c./65/1907. VIII. 1.) „Tudod, testestől-lelkestől fatalista vagyok.”

hogy Jászi objektíve közeledett a történelem materialista felfogása, a dialektikus és történelmi materializmus felé — s ez a dolgozat ezen mozzanatok kutatását is célul tűzte ki — alapjában mégis helytálló Csécsynek az a megállapítása, hogy Jászi nem volt marxista, „nem esküdött a történelmi materializmusra”. Annyira igaz az, hogy a marxizmus alapvető tanításai ellen is hadakozott. Világosan kell látnunk Jászi ellentmondásos viszonyát is a marxista filozófiához, nem lehet leegyszerűsítve csak a kép negatív oldalát látni, mert képünk így torzkép lenne. A kép ellentmondásos, mert a Jászi a valóságban szerfelett ellentmondásosan látta az élet dolgait. Nem volt egységes filozófiája, s eklekticizmusában jól megfért a marxi filozófiának nem egy morzsája is.

Felmerül a kérdés: miért volt szüksége Jászinak a történelem materialista felfogása felhasználására? Miért alkalmazta a proletártudományt ezt a nagy eredményét, hiszen más vonatkozásban élesen támadta azt műveiben? A történelmi materializmus felhasználása abból a társadalmi szerepből érthető meg, amelyet Jászi korában, a dualizmus válsága idején, a magyarországi polgári demokratikus forradalom beérésének s egyben az imperializmus, a proletárforradalmak korába átsapó kapitalizmusnak a periódusában betöltött.

Harcai a feudális erők, és bizonyos kirívó kapitalista bajok ellen elvezették a materialista társadalomszemlélet elemeihez, amelyek a legalkalmasabb fegyvert szolgáltatják e harc megvívásához. Társadalmi tevékenysége, a feudális maradványok elleni harc politikai szükségletei vezetik ehhez a világnézethez, s mivel e politikai szükségletek alapján végigkísérik e periódusban egész tevékenységét: érthető hogy a különböző világnézetek uralkodó tendenciája által jellemezhető szakaszokban is észlelhetők Jászi írásaiban a marxi filozófia elemeinek bizonyos felvillanásai.

Ugyanakkor az is feltűnő, hogy a történelmi materializmus meghamisítva leegyszerűsítve, vulgáris materialista és pszichológizáló körítéssel jelenik meg nála, mint a kritika tárgya és egyszersmind mint a felhasználandó módszer is. Miért? Mi az oka annak, hogy Jászinak nem jó a történelmi materializmus úgy, ahogyan Marx és Engels megalkották, hanem neki Loria, Bernstein stb. tolmácsolása felel meg? Neki olyan materializmus kell, amelynek forradalmi tartalma már a múlté, olyan materialista történetfelfogást, történetfilozófiát igényelt, amely már nem forradalmi. Jászi soha nem volt forradalmár. Objektív szerepénél fogva viszont a forradalom felé tolja környezetét. Szubjektív forradalomellenességét világnézetiileg is igyekszik kifejezésre juttatni, ha ellentmondásosan is, ha időnként bizonyos forradalmibb hangok fel is csendültek munkáiban. Jászinak erre a torz, megtámadható „történelmi materializmus”-ra volt szüksége, mert nem volt forradalmár, mert reformokkal akart könnyíteni a társadalom bajain.

Mi az oka annak, hogy Jászi nem tudott eljutni a marxista filozófiához, illetőleg szűkebben: az általa a marxista filozófiával azonosított történelmi materializmushoz? Alapvető osztálykötöttségei mellett — amelyek további részletes elemzése később következik — nagy szerepet játszik ebben, hogy a marxizmus meghamisításával, revizionizmussal, ökonomista materializmussal találta magát szemben. A marxizmus félremagyarázása, vulgarizálása a torzítások, a marxizmustól, minden materializmustól eltávolították, s az idealizmus felé tolták Jászit.

Az a hamis felfogás, amely szerint a történelmi materializmus lebecsüli a tudatot, Jászit arra az álláspontra taszította, hogy az anyagi, a gazdasági viszonyok elsődlegességével szemben a tudatot emelje ki. Egyoldalúsággal

vádolta a marxizmust, s ennek eredetét azzal magyarázta, hogy Hegel „spiritualizmusával” szemben a marxi filozófia, annak túlzó bírálata nyomán vált egyoldalúvá. Jászi bírálataiban ez fontos mozzanat: a marxi filozófia vélt egyoldalúságát kipellengérezve nagyot lendül — az idealizmushoz, a tudati tényezők „kihangsúlyozása” felé.

Ennek az idealizmus felé tolódásnak eszköze volt Pikler hatása, akinek belátásos elméletét Jászi alapjában ugyan elfogadta, de elmélete korlátozottságát támadta. Pikler elmélete arra alkalmas Jászinak, hogy eljusson vele a pszichologizáláshoz.

Jászi félt a történelmi materializmustól, attól félt, hogy azzal valamiféle „egytenyezős irányzat” zsákutcájába kerül — s ugyanakkor az idealizmus tényleg egyoldalú, minden eklekticizmusával együtt szegényes kutyaszorító-jába csúszott bele.

Így járt — mint az előbbieken láttuk — azzal az „egyoldalúsággal” is, amellyel véleménye szerint a történelmi materializmus az egyéniség szerepét elintézi, lebecsüli jelentőségét. Ez a lebecsülés is csak Jászi képzeletében van így, de mindenesetre alkalmas volt arra, hogy Jászi ebbe belekapaszkodva nagyot lendüljön, egészen a személyiség szerepének idealista túlhangsúlyozásáig.

Összegezve az eddigieket: Jászi nem dialektikus materialista, nem történelmi materialista, nem teszi magáévá a marxi filozófiát, bár egyes elemeiben, alapvonásaiban érződik annak hatása írásaiban, illetőleg bírálgatva ugyan, de ismerteti azokat műveiben, különösen alapvető filozófiai jellegű művében, a „Történelmi materializmus állambölcseleté”-ben. Agnosztikus filozófiai, ismeretelméleti alapon dolgozza ki filozófiai nézeteinek rendszerét, ezzel az alappal összefonódik vulgáris evolucionista felfogása. Agnoszticizmusa pozitívista szociológiai nézeteiben domborodik ki legélesebben.

Jászi azonban csak *alapjában* agnosztikus pozitívista, emellett egy sor filozófiai áramlat szele érintette Jászit, és ezek többé-kevésbé maradandó nyomot hagytak nézetein. Így többek között — bár nem kis súllyal — *hatást gyakorolt rá a marxizmus*, s ezen belül a marxista filozófia is. Ezt nem lehet úgy tekinteni, mint egyiket a sokféle hatás közül, ahogy maga Jászi marxizmus rágyakorolt hatását értékelte, mert aki a marxizmussal megismerkedik, annak vagy mellette, vagy ellene, állást kell foglalnia. Jászi ingadozott, hol mellette, hol inkább ellene foglalt állást. Ezen ingadozások közben időnként a marxi filozófia felé közeledett, az termékenyítően hatott munkásságára, és ő maga is termékenyítően hatott társadalmára, felhívta a figyelmet a marxizmusra, s kora égető társadalmi problémáira.

Mi az oka a marxizmus hatásának? Megmagyarázható-e kizárólag azzal az egyébként fontos mozzanattal, hogy aki a marxizmust megismeri, az hatása alá kerül, vagy pro, vagy kontra, vagy pozitív, vagy negatív módon, állást foglal vele kapcsolatban? Nem, ennél mélyebb erők játszottak szerepet ebben a folyamatban: osztályerők, gazdasági erők. Főként az, hogy Jászit a feudális kizsákmányolás, a feudális maradványok elleni harc objektíve közelviszi azon ideológiához, amely tudományos magyarázatot tud adni a kizsákmányolásról, s az ellene vívott harc lényegéről. Jászi harcolt a kizsákmányolás ellen. Bár ez a harc korlátozott volt, elsősorban — és folyamatában egyre inkább kizárólag — a feudalizmus erői, maradványai ellen folyt —, de eszmeileg objektíve közelítte őt a marxizmus ideológiájához, különösen a történelem materialista felfogásához. Ugyanakkor az is igaz, hogy Jászi szubjektíve a legélesebben szembenállt a marxizmussal.

A marxizmus azonban Jászi számára csupán egy magyarázat volt a sok közül. Mégha legtudományosabbnak is tartja — akkor is egy a sok közül. De a marxizmus nemcsak a történelem „leginkább tudományos” felfogása, hanem az *egyetlen* tudományos felfogás.^{102/a}

Jászi szándékaiban szubjektíve feltétlenül antimarxista, annak ellenére, hogy objektíve nem egy esetben közeledik a marxizmus felé. A marxizmus felhasználása ezt mutatja: Jászi a konkrét problémák elemzésében igen gyakran nyúl a marxista elemzés fegyveréhez, — egyben azonban antimarxista szövegeivel leplezi a marxizmus felhasználását. Nem mintha Jászi valami féle csalárd-ságból járna így el, — nem, Jászi őszintén tiltakozik a marxizmus ellen —, messze jár a marxizmustól, de ugyanakkor mégis alkalmazza annak módszereit, tanulságait, olyannyira, hogy tényleg eredményes vizsgálódásai, politikai meg-látásai jórészt a marxizmusból, annak alkalmazásából fakadtak. S ez Jászi tevékenységének valamennyi periódusában visszatérő jelenség. Bár legerőseb-ben az 1905 körüli években tapasztalható ez, amikor tematikailag is a legintenzívebben foglalkozik a marxizmussal — kiváltképp a történelmi materializ-mussal —, későbbi korszakaiban, a neo-kantianizmus felé tolódva, illetőleg „szociológus” korszakában, valamint a liberalizmus, a georgeizmus felé való tolódása idején is tapasztalhattunk hasonló jelenségeket. Mi az oka ennek? Megmagyarázható-e ez a sajátosság kizárólag Jászi eklektikusságra hajlamos természetével? Kétségtelen, hogy szerepet játszik felületessége, arra való törekvése, hogy eklektikusan összevegyítse nézeteiben mindazt, ami jónak, hasznosnak tűnik fel előtte — így a marxizmus is helyt kap szerfelett egyes repertoárjában. De kérdés, hogy miért használja fel a marxizmust, pl. az 1918-i októberi forradalom utáni szakaszban, amikor politikailag egészen világossá válik a forradalommal való szembe fordulása? Miért tárgyalja a társadalmi fejlődést 1919. januári cikkében,¹⁰³ mint az ellentétek mozgását? Miért jut el 1914 júniusi cikkében arra az álláspontra, hogy az ellentétek küzdelme a „társadalmi haladás legmélyebb törvénye?”¹⁰⁴ Az eklekticizmus mellett, pontosabban mögött ezek a váratlan jelek csupán Jászi politikai, osztálytevékenységének szükségleteivel magyarázhatók meg: a kérdés kulcsa annak megértése, hogy milyen igényeket támaszt Jászinak a politikai életben játszott szerepe elméleti tevékenysége elé, milyen elméleti alapot keres politikai tevékenységéhez?

Az ellentmondás szerepe felismerésének felhasználása mindkét cikkben eltérő világnézeti fázisok körülményei között is — közös célt igyekszik indokolni, azt hogy milyen nagy szükség van a polgárság szervezésére.

Miben mutatható ki mindezen tényezők mögött az az ok, amely megakadályozta Jászit abban, hogy elfogadja a marxista filozófiát? Elsősorban e világnézet mögött álló osztályalapok adják meg a magyarázatot. Révai József cikke az *Internationálé* 1. számában¹⁰⁵ találóan mutatja ki e világnézet erede-dő hibáját, azt ti., hogy olyan réteg világnézete, amely nem foglal el szilárd helyet a társadalom anyagi viszonyai között. Révai József kimutatja, hogy a radikalizmus világnézete, mint Jászi maga is kiemeli, — kiforratlan. Nem az

^{102/a} Vö. Lenin: Kik azok a „népbarátok”... Művei 1. köt., 138. o.

¹⁰³ L. 16. jegyzet.

¹⁰⁴ L. 15. jegyzet.

¹⁰⁵ A KMP elméleti folyóirata volt az *Internacionálé*. Első száma 1919 január-jában jelent meg.

anyagi jólét, de nem is az anyagi nyomor kapcsolja össze egyes elemeit.¹⁰⁶

Ez az osztályindíték összefonódik Jászi világnézetének azzal az alapvető fogyatékoságával, amely végigkíséri fejlődésének minden fázisában — és ez Jásziék objektivista szemlélete, ál-objektivitása.

3. A radikalizmus ál-objektivizmusa. Objektivizmus és pártosság. Tudomány és politika

a) *A pártosság burzsoá-objektivista tagadása. A „feudális osztály-előítéletek” elleni harc azonosítása a proletárpártosság elleni harccal*

A marxizmus, s a marxista filozófia lényegi kelléke a pártosság, amely az objektivista szemlélet elleni kérlelhetetlen harcot involválja. Jászi irtózik a pártosságtól, s valamiféle rosszul értelmezett tudományosságot állít vele szembe. Ismeretes, hogy a tudomány pártossága és annak tudományos jellege nem mond ellent egymásnak a proletár haladó tudományban, ellenkezőleg, kiegészítik egymást, pontosabban: a proletár pártosság leglényegesebb alkotórésze mély tudományossága, objektivitása. Úgy kell venni a világot, amilyen az a valóságban minden szépités, torzítás nélkül, tehát objektíven. De erre — a pártos és mély tudományos szemlélet következetes egységének megvalósítására csak a proletáriátus képes, alapja: proletár osztályalap, s ettől Jászi igen-igen messze állott. A burzsoázia nem egyezteteti — nem is képes soha következetesen összeegyeztetni — pártosságát, osztályérdekeiből folyó követelményeit mély objektivitással. S osztályérdekeit elleplezendő azt „objektív” takaróval teríti le. Ezzel tudja igazi állásfoglalását elrejtteni, s a felszínes szemlélő előtt más színben mutatkozni, mint ami véleményének valója. Különösen forradalmi helyzetben igyekszik a burzsoá véleményét „objektív” hivatkozással elkendőzni.¹⁰⁷ De ez a „tárgyilagosság” vajmi csekély értékű, amint a burzsoázia helyzete komolyra fordul, igen hamar kibukkan mögötte az osztályérdek.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Révai: Internacionálé, 1919. január 1. 27. o. Itt írja Révai József: Jellemző hogy Jászi nem rögződik le a georgeizmusban, maga sem tudja, mit akar, a földéhséget betönni, vagy a földjáradékot megszüntetni. Nagyon fontos megállapítás — Jászi objektivizmusának lényeges hibáját emeli ki ezzel Révai József —, amelyben megállapítja, Jászi elfelejti, hogy az ipari munkásosztály közvetlen érdekei fedik a társadalom érdekeit. Ez éppen a legfőbb hiba: nem látja, hogy a proletár osztályérdek mennyire egybeesik a társadalmi haladás érdekeivel, ő csupán általában az osztályérdekről beszél, amikor a feudális uraknak a társadalmi haladással tényleg szemben álló osztályérdekeit látja.

¹⁰⁷ Lenin Sztruvéről írja, akinek objektivizmusát egy külön tanulmányban, a „Narodnyikság gazdasági tartalmá”-ban bírálta élesen: „A tárgyilagosságra való hivatkozás nem más, mint fűgefalevél, amellyel a forradalommal és a forradalmi tevékenységgel szemben táplált szubjektív ellenszenvét takarja” — írja „A zemsztvo üldözdi és a liberalizmus Hannibáljai” c. cikkében. (Lenin, Művei 5. kötet. 59. o.)

¹⁰⁸ Uo. 61. o. „Ami R. N. Sz. úr (Sztruve — F. Gy.), „tárgyilagosságát” illeti, meg kell jegyeznünk, hogy olykor — se szó, se beszéd — egyszerűen félrelöki. „Tárgyilagosság” marad, ha a munkásmozgalomról, a munkásmozgalom szerves növekedéséről, a forradalmi szociáldemokrácia és az önkényuralom közélgi elkerülhetetlen harcáról... beszél... Amikor azonban R. N. Sz. úr nem az ellenség elleni harcról, hanem az ellenség lehetséges „megbékítéséről” beszél, mindjárt elveszti „tárgyilagosságát”, érzelmeit szárnyára engedi...”

Jászi objektivizmusának alapvető forrása : ez az osztályalap, a burzsoá szemlélet, amelyből egyenesen következik az osztályszempontoknak a figyelmen kívül hagyása, sőt gyakran eltagadása, az osztályok-felettségre törekvés igénye.

Emellett azonban Jászit a sajátos magyarországi helyzet is taszítja az objektivizmus felé. Igazságtalanság lenne vele szemben, ha erre a forrásra mint járulékos okra nem mutatnék rá. Magyarországon az uralkodó osztályok az elnyomásnak, a korrupciónak stb. mély fertőjét honosították meg, az ezek ellen harcoló Jászi a feudalizmus maradványai ellen küzdve, az általuk képviselt „osztályelfogultság”, az „osztályérdek” stb. ellen is harcba indul. Számára ez az objektivizmus elsősorban ezt jelenti. De a dolgok logikájából következik, hogy mégsem állhatott meg itt. Aki a kizsákmányoló uralkodó osztályok aljas pártossága ellen, mint a pártosság ellen általában küzd, s nem e pártosság osztálytartalmának leplezésével, az elkerülhetetlenül harcolni fog minden pártosság ellen, s így szembetalálja magát a *proletár-pártossággal* is. A pártok személyvesztéseitől megundorodó Jászi a politikával, az ezen értelemben tárgyalt pártossággal az ún. „tudományosságot” állította szembe.

Jászi az osztályszempontokkal szemben az „általános emberi szempontok” hangoztatójává válik. Igyekszik mindenre „általánosan” érvényes választ adni.¹⁰⁹ Az „általános emberi” számára többnyire az „általános erkölcsi” felfogást jelenti,¹¹⁰ s az „erkölcsi szempontokat” állítja szembe az osztályérdekekkel. Nem látja tehát az erkölcs lényegét sem, azt, hogy az erkölcs mindenkor osztályjellegű az antagonisztikus társadalmakban.

Jászi felfogásában az osztályérdek, a pártosság gyakran azonosul a napi politikai érdekekkel. Kétségtelen, hogy ezek sokszor egybeesnek. De az osztályérdek sokkal általánosabb, szélesebbkörű, semhogy egy ilyen azonosítás megengedhető volna. Így válik érthetővé, hogy Jászi a szűk párt-érdekek mindenekelőhelyezése ellen hadakozva, egyben az osztályérdekek feltüntetésével, jogosságával is szembeszáll. A napi politika múlt kompromisszumait mélységesen lebecsüli¹¹¹ s azt becsüli, aki ezeken felül tud emelkedni. Ez azonban egyet jelent nála az osztályszempontokon való felülemelkedéssel.

Jászi az osztályérdekekkel szemben — minden osztály érdekével s nem csupán az uralkodó osztályok szűk, önös érdekeivel szemben — a tudomány érvényrejuttatását követeli. És itt követ el megbocsájthatatlan hibát, mert összekeveri azokat az osztályokat, amelyeknek nemcsak osztályhelyzetük ellentétes gyökeresen, hanem ebből adódóan alapvetően ellentétes az igazság

¹⁰⁹ Jászi a Lipótvárosi Polgári Radikális Párt alakulásakor elmondott beszédében hangoztatta : „A mi törekvéseinket nagy általános nemzeti és emberi szempontok uralják”. (Világ, 1914. V. 29. 4. o.)

Ugyanez a szemlélet található meg 1920-ban is : a forradalmak „apokaliptikus koráról” ír, ezeknek az időknél előnyük, hogy „... emancipálják minden párt, osztály, vagy szervezeti elfogultság alól, s végleg egybefűzik az *általános emberi örök értékeivel*” (Bécsi Magy. Ujság, 1920. okt. 20. 3. o.)

¹¹⁰ A Huszadik Század szerkesztőségének válasza Gratz Gusztáv emlékiratára „... erkölcsi érdekeit nem engedi osztályérdekek által korlátozni”. (Megtalálható: Párttörténeti Intézet Arch. Somló Bódog Szabó Ervinhez intézett levelének melléklete. 1905. nov. 25. 507/42/18.)

¹¹¹ J. levele Apáthy Istvánhoz, 1918. szept. 26. (O. SZ. K. Kézirattára.) A nemzetiségi kérdésről készítenek elő vitát a Huszadik Század körében. „Hozzászólnának a magyar közéletnek azok a férfiai, akik akár elméleti, akár gyakorlati téren bebizonyították, hogy a napi politika múlt kompromisszumainál mélyebb szempontok vezetik őket e problémák kezelésében.”

feltárása iránti érdekük, tehát a tudomány iránti igényük is. Az uralkodó osztályok, Tisza és társai magatartásában, elméleti-politikai törekvéseiben tényleg a társadalom érdekeivel gyökeresen ellentétes érdekek, s ennek megfelelő előítéletek nyilvánulnak meg. Ezekkel szemben Jászi joggal követeli az előítéletmentes tudományt — amit egyébként a reakciós körök soha nem adhatnak meg, — a valóság objektív vizsgálatát. Ez helyes, valóban haladó követelés. Az uralkodó osztályok társadalomtudománya pártos, a kor uralkodó viszonyait védelmezi. Ez égető szükség, a pusztulásra ítélt uralkodó osztályok létrehozta maguk „tudományos” apparátusát a társadalomtudományok terén, — a szociológia elterjedésével szemben, a Társadalomtudományi Társasággal szemben ellentársaságot, A Magyar Társadalomtudományi Egyesületet produkálva, a Huszadik Századdal szemben a Magyar Figyelőt állítva, a Társadalomtudományi Szabad Iskolával szemben az MTE szabad iskoláját propagálva. A szociológia, a polgári radikalizmus elterjedése adott okot erre a heves, azelőtt teljesen szokatlan „tudományos” tevékenységre, s talán nem tévedünk, ha megállapítjuk, hogy ezen belül is nem elsősorban Durkheim, vagy a neokantianizmus fáj az uralkodó osztályoknak, hanem az, hogy a „szociológusok” jelentős része amellet, hogy támadta az uralkodó ideológiát, a nacionalizmust, a vallást, s felhívta a figyelmet a társadalom égető seibe, kacérkodott a marxizmussal, s a radikálisok mellett nem egy marxista vagy leendő marxista is megtalálta a működési lehetőséget, agitatív, tudományos tevékenységéhez.

Amikor ezzel a törekvással Jászi szembe fordult, és a tudománytól a szűk osztályszempontok és előítéletek félredobását követelte: jogosan a haladás érdekében lépett fel a feudalizmus erői ellen.

Ugyanezt a követelményt azonban a proletáriátus tudományával, a marxizmussal szemben is ugyanígy meghirdette, nem ismerte fel, hogy minőségileg egészen másképp jelentkezik az objektivitás és pártosság viszonya az egyedül következetesen forradalmi osztály, a proletáriátus pártosságában, mint a kizsákmányoló reakciós osztályok pártosságában. Révai József jogosan jegyzi meg: nem ismerte fel a proletáriátus történelmi hivatását, különleges történelmi szerepét, a burzsoá szemével nézte a proletárt, addig ugyan eljutva, hogy azt fel kell szabadítani, de azt már nem látva, hogy ezt a fel szabadítást csak maga a proletáriátus végezheti el. Ez a legfőbb magyarázata objektivista szemléletének, amely szükségszerűen szembeállította a marxizmussal.¹¹²

Jászi gyakorlati tevékenységében is érvényesült ez a szemlélet: egyaránt „pártatlanul” fordul a reakciós és haladó erők felé, egyforma jogot követelve eszméi hirdetésére a klerikalizmusnak és a szocializmusnak¹¹³ olyan helyzetben, amikor nyilvánvaló, hogy a klerikalizmus uralkodó pozíciókat foglal el, míg a szocializmus eszméit, ha nyíltan, rendőrileg nem is üldözik, de elnyomják.

¹¹² Objektivizmusa, osztályfelettségre törekvése megmutatkozott a Galiei Körben 1911 májusában megtartott előadásában is. A nemzetiségi kérdésről beszélve kijelentette, hogy „A tudományos kutatás világosságánál le fognak dőlni azok a válaszfalak, melyeket osztályérdek, félrevezetés, elfogultság és profitzsompj emeltek az ország nemzetiségei közé . . . Az előítéletek nélküli tudományosság szellemében keressék a kölcsönös megértés útját.” (Világ, 1911. V. 7. 10. o.) Ugyanez az alap gondolata a Szabadgondolatban megjelent „A nemzetiségek eljövetele” c. cikkének is. (1914. 36. o.)

¹¹³ Jászi levele Imre Sándorhoz. Levelében kifejti: „A klerikalizmusnak épp annyi joga van a propagandára, mint a szocializmusnak! Ilyenféle pártszempontokat nekünk ki kell küszöbölnünk a kormányzatból.” (Rádai Levéltár Imre Sándor iratok XII.)

Minden irányzat egyformán kapjon lehetőséget:¹¹⁴ a nép érdekei ellen is ugyanúgy lehessen beszélni, tenni, mint a népért. Ez az álobjektivizmus a nép ellenségeit segíti és segítette mindig a történelemben.

Jászi burzsoá objektivista szemlélete a proletárpártosság elleni és támadással fonódik össze. A pártosságot, a párt-tudományt — a marxizmust — valami lealacsonyító, önmagához méltatlan dologként állítja be.¹¹⁵ A pártos tudományt laposnak, silánynak, értéktelennek tekinti. A tudományt, mint tudományt el sem tudja képzelni, ha az osztályérdeket szolgál. Egy szintre helyezi, s egyaránt elítéli a szocializmus tudományát, és a klerikális célzattal dolgozó tudományt is.¹¹⁶

Ide vezet a pártosság elítélése általában, az uralkodó és elnyomott osztály pártosságának azonosítása. Ha más dokumentumunk nem maradt volna fent, akkor is meg lehetett volna állapítani már az előző néhány gondolatból, hogy Jászi mennyire idegen a munkásmozgalomtól, eszmeileg mily távol áll tőle, hogyha ugyanakkor a legintenzívebb tevékenységét fejté is ki a munkásmozgalom érdekében.

b) Tudomány és politika; elmélet és gyakorlat szétválasztása, szembeállítás

Objektivizmusának — és általában minden burzsoá objektivizmusnak — egyik legszembetűnőbb mutatója a tudomány és a politika, az elmélet és a gyakorlat szétválasztása, és szembeállítása.

Jászi életének egyik legtragikusabb konfliktusa e kérdés körül bontakozik ki, ennek meg nem oldása egyik gyökere annak, hogy jó szándékai ellenére sem ért el munkásságával jelentős hatást. Élete, működése korai szakaszán a tudomány pozíciójából támadja a politikát, szembefordul minden politizálással, s életét a tudományok művelésének kívánja szentelni. De később különösen az 1910-es évektől kezdve egyre inkább megindul a politizálás felé, politikai pártot alapít, s elméleti tevékenysége ellaposodik, egyre posványosabb ideológiák felé halad: a spencerizmustól, a csúcson, a történelmi materializmuson keresztül a különféle divatos nyugati szociológiai áramlatokon át a neokantianizmusig, a polgári liberalizmusig.

Írásaiban szembeállítja a tudományt a politikával, a tudomány magasabbrendűségét hirdetve. A tudomány és politika elválasztásának alapját keresi, s a munkamegosztást hozza fel érvül.¹¹⁷ A tudomány akkor végez eredményes munkát, ha elszakad a gyakorlattól. A gyakorlatot az elmélettől elválasztja, a gyakorlat ismeretelméleti szerepét idealista módon semmibe-

¹¹⁴ Jászi: A történelmi materializmus állambölcselete. 136. o. „Csak az a fontos itt, hogy semmi irány erőszakosan el ne nyomassék, lehetetlenné ne tétessék.”

¹¹⁵ Jászi levele Szabó Ervinhez, 1904. VII. 7. (Párttörténeti Int. Arch. 507/33/C/64.) „A párt-tudomány nekem olyan mint a pénzért mért szerelem: silány és lendület nélkül való.”

¹¹⁶ Jászi levele Szabó Ervinhez, 1905. III. 2. (Párttörténeti Int. Arch. 507/33/b/30.,) Jászi itt saját terveiről írva fejté ki véleményét a pártosság ellen. „Sokat tépelődöm azon, hogy egyáltalán mi teendóm van még nekem a világon. Valami tudományocskát, melyet a politika prostituál, nincs kedvem művelni. Mert a tudomány egyként ocsmány, ha szocialista célzattal dolgozik, mintha klerikálissal.”

¹¹⁷ Jászi: Tudomány és politika. Huszadik Század, 1906. 327. o. Jászi azzal foglalkozik cikkében, hogy az elmélet és gyakorlat, tudomány és politika különbözőségét vizsgálja. Arról ír, hogy differenciálódásuk teljessé válik a munkamegosztás következtében.

veszi.¹¹⁸ És ez Jászi egész tevékenységén végighúzódik, ezzel a koncepcióval találkozhatunk korai írásaiban, leveleiben, ezt fejtegeti 1910-ben írt értékelő jellegű cikkében, s ezt a véleményét 1947-ben is helytállóan tekinti.

A tudománnyal és politikával foglalkozni Jászi szerint csak vagy-vagy alapon lehet.¹¹⁹ A tudomány, az ideológia szerinte félrevonulást követel meg, a napi harcok zaja csak zavarná a tudóst. Marx, Engels és Lenin élete azonban más tanulsággal szolgál: a proletariátus nagy tudósai azért voltak igazán nagy tudósok, mert a proletárharc tapasztalatait általánosították. Egyben a proletariátus forradalmi harcainak azért lehettek igazán nagy vezetői, mert nagy tudósok voltak, s tudományos eredményeik megadták e harc vezérfonalát.

Jászi ezt nem értette meg, ő a tudóst csak mint tudóst tudta elképzelni, szemben a politikussal.¹²⁰

Dilemmaként áll előtte, hogy vajon a tudományos munka, vagy pedig a politikai életben való szereplés legyen-e fejlődésének iránya? Vagy-vagy! A politikai szereplést olyan körülménynek tekinti, amely megzavarja a tudós életét. Azt a hasonlatot használja, hogy a fizikus nem vizsgálhatja a hanghullámokat a tárogatók lárma mellett, s ágyúk bömbölése közepette. A tudós maradjon tehát tudós, s ne törekedjék a politikai tevékenységre.¹²¹

Jászi maga is az élettől való eltávolodásra törekszik. A Galilei körben tartott előadásában paradox módon így nyilatkozott: „Csak el a jelentől. A napi események múlandó pásztortüzeire szegezett tekintet nem állja ki a történelem... világosságát, az elmúlt és eljövendő perspektívák lángoló tanulságait.”¹²² Az élettől távol, a jelentől távol — ebben látja Jászi az „objektivitást”, a tudományosságot.

A politika és tudomány viszonyának ilyen felfogása, burzsoá objektivizmus viszi Jászit az anti-marxizmus felé, a szocializmus elleni állásfoglalásra. A proletármozgalom harcseit „Marx-kérődzökként”, „osztályharc-rikkan-csokként” bélyegzi meg, „bibliamagyarázással” vádolva a marxi tanokhoz való ragaszkodást. Nem is beszél az ilyen emberekről másként, csak mint „dogmatikus ortodox marxistákról”, szemben a revizionistákkal. 1905-ben Franciaországban járva a Mouvement Socialisteról ír hasonló szellemben Szabó

¹¹⁸ Jászi: Huszadik Század: akkor és most. Huszadik Század, 1947. I. sz. 5. o. Jászi itt 1910-ben írt cikkéből idéz: „...csak az egyetemes, nemzetközi, minden közvetlen gyakorlati céltől ment tudományosság szelleme óvhat meg kicsinyes és sekélyes problémáktól...” (5. o.)

¹¹⁹ Jászi levele Szabó Ervinhez, 1904. VII. 17. (Párttört. Int. Arch. 507/33c./64.) „Vagy, vagy! Vagy az ember kiáll és harcol és pártot szervez. Vagy félrevonul és az ideológiának és a napi politikától távol álló gyakorlati mozgalmaknak él... Utóbbi időben egyre inkább megutáltam a politikát...”

¹²⁰ Jászi levele Szabó Ervinhez, 1904. VII. 17. (Uo.) Szabó Ervinről, mint gyakorlati politikusról szól, aki gyakorlati eredményeket akar elérni, „A mi eltérésünk a tudomány és a politikai munka eltérésén alapszik”. „Igenis, a tudósnak *egyetlen* tiszteje: az ő igazságát hirdetni, tekintet nélkül azokra a balhiedelmekre, melyek a koponyákba már befészkeltek magukat.” A politikusnak ezzel nem kell számolnia, az ő tiszteje a biblia exegézis Jászi szerint.

¹²¹ J. levele Szabó Ervinhez, 1905. IV. 2. (Párttörténeti Int. Arch. 507/33/b/32.) „Egyetlen dilemma, mely elől nem lehet kitérni: Vagy Politika! Vagy Tudomány! A kettő nem mehet együtt! A tudományhoz mindenekelőtt a lélek nyugodt derűtsége kell. Nem lehet kutatni, mikor minden ideg megfeszül bennünk a politikai érzelmek hevétől. Én nem mondom, hogy a politika kevesebb, kisebb, alacsonyabb. De más. Vagy-vagy!” IV. 27-i levelében (35. sz.) hasonlóképpen tételődéseiről ír: „Alig hiszem, hogy a két munkát egyesíteni lehet.”

¹²² Jászi: Beszéd a hazafiságról. (1911.) Három március. A Galilei Kör Könyvtára. Bp. 1913. 7. o.

Ervinnek.¹²³ Úgy látja, hogy a proletariátus harcában fegyvert kovácsolni, s egyszersmind objektívnek lenni: ez a két dolog szembenáll egymással, ezek ellentmondó tendenciák.¹²⁴

Leveleiben azonban sokat ír tépelődéseiről: elmélet vagy gyakorlat? Tudomány vagy politika? Szabó Ervinnel folytatott levelezésének közel 50%-át olyan levelek teszik ki, amelyekben vitatkozik, tépelődik e kérdés körül.¹²⁵ Az eddigiekből következik az igen gazdag tényanyag alapján az a megállapítás, hogy ez az egyik kulcskérdés Jászi megítélésében, mégpedig nem egy-egy periódusban, hanem Jászi egész forradalom előtti tevékenysége idején. Ez a kulcskérdés a marxizmushoz való viszonya megértésében is.

Bármily ellentmondásosan is látta Jászi, saját életének gyakorlata is bebizonyította, hogy mennyire csak együtt lehet és kell folytatni a tudományos és gyakorlati politikai tevékenységet.

A tudomány és politika viszonyának megvizsgálásában fontos szerepe van annak is: hogyan látja Jászi a tudományt, mi a véleménye a tudomány szerepéről?

Jászi a tudományt csak mint *tiszta tudományt* tudja elképzelni. A tudományt és a gyakorlatot — mint láttuk — szétválasztja, szembeállítja. A „l'art pour l'art” mintájára a tudomány művelését is a „la science pour la science” elv alapján tartja helyesnek.

A tudomány művelése a tudomány kedvéért — ez Jászi vágya, ezzel a jelszóval toboroz híveket a Társadalomtudományi szabadiskola számára is.¹²⁶

Szembeszáll azokkal a véleményekkel, amelyek szerint számára a tudomány a politikát szolgálná, tiltakozik ama vélemény ellen, hogy ő a tudományt csupán politikai hevítőszernek tekinti.¹²⁷

¹²³ J. levele Szabó Ervinhez, 1905. VI. 14. (Párttört. Int. Arch.) „Lagardelleék tehát élesszemű politikusok, hasznos munkájú, derék harcosok. *De mint tudósok*, nemcsak nullák, de egyenesen anti-tudósok.” A marxizmusról csak per Marx-exegézisként beszél, csűrös-csavarásként jellemezve azt, — s ezzel „... a mi diadalmas mozgalmunkból egy neo-scholarisztikát csinál. S minthogy a tudomány nekem mindennél becébb: nem engedhetem, hogy prostituálják, mégha a legszentebb ügy érdekében is teszik.” (37. sz.)

¹²⁴ Uo. Lagardelle maga is elismeri, hogy nem akar objektív lenni, hanem csak fegyvert kovácsolni. „Nos, édes Ervinem, ez nem az én szellemem!... Ez prostituált tudomány, olyan prostituált csaknem, mint a Proházskaéké.”

¹²⁵ Jászi levele Szabó Ervinhez, 1903. IV. 30. (Párttört. Int. Arch. 507/33/a/3.) Jászi arról ír levelében, hogy a tudománynak, a művészetnek „csak úgy lehet élni, ha kizárólag őket szolgálod. A Múza nem tűr idegen istenségeket.” „Vagy intellektuális élet (s ezen a tudományos alkotómunkát értette — F. Gy.) vagy agitáció. A kettőt nem lehet összeegyeztetni.” S utána levonja a következtetést: „Teljes boldogság nincs számunkra. Ez bizonyos. A politikai és az intellektuális vágyak szerencsétlen vegyülete ezt lehetetlenné teszi.” Ugyanerről ír Somló Bódognak is 1905. IV. 2-án (O. Sz. K. kéziratár). „Vagy képes leszek magamat a politikától izolálni, vagy nem leszek képes tudományosan dolgozni.” Az elvont tudományért lelkesedik levelében. S levonja a következtetést: „Bármily fájó is: Egy tudományos forradalmi gép egyre inkább lehetetlen konstrukció a mi korunkban.”

¹²⁶ Jászi cikke a Keletben (1907. 47. o.) a Társadalomtudományi Szabad Iskolát propagálja. „Nem fog ez az iskola politikát csinálni, a tudományt a tudomány kedvéért fogja művelni, mert hiszen nem akar új osztálytudományt helyébe állítani. Csakis ezen az alapon képes jó és éles fegyvereket produkálni mindazok részére, akik a társadalom gazdasági és kulturális haladásán dolgoznak.”

¹²⁷ Jászi levele Hatvany Lajoshoz, 1904. X. 31. (MTA Könyvt. lev.) „Ti engem képromboló fanatikusként tartotok, aki a művészetet és a tudományt csak politikai hevítőszernek vagy fegyvergyárnak tekinti. Tévedtek, barátaim. Az én legfőbb művészeti törvényem éppúgy a *l'art pour l'art*, mint a *legfelsőbb tudományos a la science pour la science*. Ennélfogva csodálom azokat az embereket, kik semmi mást nem akarnak itt a földön, mint *tiszta tudományt és művészetet csinálni.*”

Ez a véleménye is végigkíséri Jászit, objektivizmusának szerves alkotórészét képezi. 1947-ben az új Huszadik Század beköszöntő cikkének ilyen vonatkozású régi megállapítását, mint változatlanul helytállót fenntartja.¹²⁸

A „tudomány a tudományért” felfogás, a tudomány és politika elválás-tása, elszakítása, ill. szembeállítás szorosan összefügg a tudomány — mármint a társadalomtudomány — osztályjellegének tagadásával. Az osztálytudomány — kevesek tudománya. Magyarországon a tudomány kevesek privilégiuma, s ezt a nemzeti tudomány jelszavával, mint valami tudományos védővám-mal igyekeznek az uralkodó körök igazolni, s ezt a számukra kedvező állapotot fenntartani. A tudomány nemzeti elhatároltságával Jászi a tudomány inter-nacionális jellegét állítja szembe.¹²⁹

Ezen a csaknem egyöntetű képen belül találunk néhány olyan tünetet is, amelyek arra hívják fel a figyelmet, hogy Jászi időnként lép egyet-egy-et a társadalomtudomány osztályjellegének a felismerése felé. De ezek a lépések igen ritkák és következetlenek, nem változtatnak azon az alapvető képen, amelyet az előbb rajzoltunk meg. Egyik előadásában beszélt a tudomány és politika viszonyáról, s megállapította, hogy „...a forradalmi osztályok tudománya mindig termékenyebb és érdekmentesebb, mint a reakciós körök tudománya. Óhajtani kell a tudomány teljes érdekmentességét, de az nem következik be mindaddig, míg a tudomány fel nem szabadul. Ez pedig csak a néptömegek gazdasági felszabadulásával következhet be.”¹³⁰

Más helyütt a szabad kutatás útjairól szólva megállapítja, hogy a tudomány csak azon az úton haladhat, amely „nem ismer se dogmákat — se párt-igazságokat. Természetesen szocialista pártigazságokat sem, hanem csak az igazságot kutatja, a jelenségek természeti rendjét és összefüggését.” S miután objektivista szemléletének hitvallását elmondotta, változtat a hangnemen, s arra hívja fel a figyelmet, hogy ez az objektivizmus a munkás-osztály érdeke. És itt egy helyes belátás felé közeledik: „A magyar munkásság sokkal erősebb, semhogy bárminő tudományos eredményektől félnie kellene. Különbösen is a jövőt szigorúan meghatározzák a társadalmi fejlődés kikerül-hetetlen törvényei. Tehát az öntudatos munkásság érdekében van, hogy dogmáktól és pártigazságoktól távol tartsuk ezt a jövőt.”¹³¹ S a következőkben — Lassalle nyomán ugyan, de — arról beszél, hogy a munkásság az egyedüli osztály, amelynek nincs mit tartania a jövőtől, sőt, ennek erőforrásaira van utalva.

Szorosan összefügg ezzel a problémával, hogy Jászi nem minden esetben állította szembe elméletileg sem a tudományt a politikával, az elméletet a gyakorlattal. Az előbbieken említett összefüggés feltárása a forradalmi mozgalmak és az igazi tudomány fejlődése között elvezették Jászit annak

¹²⁸ Huszadik Század: akkor és most. H. Sz. 1947. I. sz. idézi 1910-ből: „Mindenekeelőtt ápolnunk kell a tiszta tudományt”.

¹²⁹ Jászi cikke a Keletben, 197. 47. o. „Az a tudomány, amelyet csak kevesen mondhatnak magukénak: *osztálytudomány*. Ez a sajnos Magyarországon még uralkodó állapot termi azokat az irányokat, melyek a nemzeti tudomány jelszavának hangoztatásával szellemi védővámokat sürgetnek, a külföld tudományos produkciónak kizárására... Egy nemzet sem nélkülözheti a többi nemzet fiai által kivívott tudományos eredményeket.”

¹³⁰ J. előadása a Társadalomtudományi Szabadiskola munkástanfolyama megnyitására. H. Sz. 1907. 11. k. 1009. o.

¹³¹ J. előadása a Társadalomtudományi Szabadiskola megnyitására. H. Sz. 1906. 423–424. o.

felismerésére, hogy „Az érdektől mentes (értsd: ezen önös kizsákmányoló osztályérdektől mentes, a társadalmi fejlődést akadályozó osztályérdektől mentes, F. Gy.) tudomány fejlődése összeesik a munkásmozgalomnak a fejlődésével. Mindenkor a forradalmi mozgalmak talaján fejlődött ki az igazi tudományosság: ez az oka, hogy az igazi tudomány képviselői elvben találkoztak a szervezett munkásság küldötteivel a pécsi kongresszuson.” — Jászi e szavakat a Társadalomtudományi szabadiskola megnyitásán mondta el.¹³² Ez a gondolat bizonyos fokú távolodását jelenti a burzsoá objektivizmustól, s egyben bizonyos felismerését annak, hogy a munkásmozgalom érdekei egybeesnek a társadalmi fejlődés érdekeivel — bár azt még nem ismeri fel, hogy egyedül a munkásosztály érdekei képviselik következetesen az egész emberi haladás ügyét — tehát korlátozottan ugyan, de közeledik a proletár pártosság elismerése felé.

c) Irodalom és élet

Az irodalom és az élet közötti szoros kapcsolat igénylésében jutott el talán legtovább e téren. Bár a művészet fejlődése legfőbb törvényének a l'art pour l'art-t tekinti,^{132a} mégis síkraszáll a művészet demokratizálásáért — „a művészetet csak úgy lehet visszaadni a népnek, ha a népet visszaadják a művészetnek”^{132b} —, s Hatvanyhoz írt egyik levelében a „praxis és a theoria vidám egysége” után sóvárog.¹³³ Helyesli, hogy Hatvany kiadta a jelszót, amely az irodalmat az élethez szándékozik közelebbvinni. De: meg kell követelni e helyes jelszóhoz az elvi alapot, — s mi más lehet ez az elvi alap, mint az elmélet és gyakorlat egysége, akkor is, ha Jászi idézett levelében erről nem szól, csupán az elvi alapot követeli Hatvanytól.¹³⁴ Irodalom és politika viszonya erősen foglalkoztatja Jászit és kora irodalmár, szociológus köreit. Hosszadalmas vitát indít a Társadalomtudományi Társaság e tárgykörben 1912-ben. Jellemző, hogy Jászi itt is elég objektivista módon fogja fel az egész vitát — sokféle ember, majdcsak lesz belőle eredmény.¹³⁵ De kétségtelen, hogy az irodalmároskodás elleni fellépése, az élettől elszakadt irodalmároskodás veszélyeire való figyelmeztetése (egy 1911 nyarán írt Világ-cikkben is!) helyes irányban haladt.¹³⁶

¹³² Munka és ünneplés. Jászi előadása a Társadalomtudományi Szabadiskola megnyitásán. (Budapesti Napló, 1907. okt. 18. 10. o.)

^{132a} Jászi: Művészet és erkölcs. 379. o.

^{132b} i. m. 357. o.

¹³³ Jászi levele Hatvanyhoz (MTA Könyvtár levéltára). „Én nem tudom elválasztani a tettet és gondolatot, s . . . visszasóvárgok azután a szép korok után, melyekben . . . gyönyörű univerzális emberek éltek, kikben a praxis és theoria vidáman és szabadon ölelte egymást.”

¹³⁴ Jászi levele Hatvanyhoz. 1912. (MTA Könyvtár levéltára.) „Kevesebb irodalom és több élet!: a jelszót is jól adtad ki.” De elvi alapra van szükség, programot kell kidolgozni — követeli Jászi. Felhívja Hatvany figyelmét: „Kérdezik — minő életből kívánsz többet, s minő irodalomból kevesebbet?”

¹³⁵ Uo. A magyar irodalom bizonytalan helyzete nyomasztóan hat. „Ez indította a TT-t arra, hogy Irodalom és Politika címen, eszmecserét rendezzen, melyen részt fognak venni néhányan a Nyugat vezető emberei-közül, néhány szociológus, s egy pár komolyabb szocialista és keresztényszocialista vezér. Ilyen ellentétes körök véleményéből talán ki fog alakulni valami realisabb diagnózis.”

¹³⁶ Uo. „Nagy örömmel és lelkesedéssel olvastam Világbeli leveledet . . . Én még a nyáron felszóltattam a finomkodó irodalmároskodás ama szelleme ellen, ami ezt a megszégyen és furcsa országunkat elborítja . . .”

Az irodalom és gyakorlat viszonya helyes értékeléséhez figyelembe kell venni, hogy az irodalmi viták Magyarországon különleges, fontos szerepet tölthettek be. A magyar fejlődésben, általában az elmaradottabb társadalmak életében az irodalmi viták keretei között folytak le az alapvető ideológiai világnézeti problémák körüli összecsapások. Magyarországon nem volt klasszikus filozófia, s az a sok felgyülemlett ideológiai-világnézeti probléma, amely a fejlett országokban filozófiai síkon került tisztázására, természetes levezetést az irodalom, az esztétika vitaforumain talált, tehát: az irodalmi viták Magyarországon egyben a filozófiai viták fórumát is jelentik. A radikalizmus, Jászi ennek megközelítésében meghaladta kora szociológiáját.

Ezeket az egyedi tüneteket figyelembe kell vennünk. De figyelembe véve is csupán egyediek maradnak, színezik a kialakult képet, az árnyékok mellett egy-egy élénkebb színfolttal gazdagítják azt, nem változtatják azonban meg az összképet, amely a tudomány és politika szembeállítását,¹³⁷ az osztályszempontokon való felülemelkedést¹³⁸ tehát végső soron a burzsoá objektivizmus jellemző vonásait árulják el Jászi tevékenységében.

Ez az objektivizmus végigkísérte pályáján, objektivista állásfoglalása alapot adott burzsoá bírálói, a reakciós uralkodó osztályok gyűlölködésére, s ugyanakkor mégsem volt elég alapos, elég éles, következetes harca ezen osztályok ellen — éppen objektivista szemlélete, a pártosság hiánya miatt. Ez az objektivista szemlélet volt tehát — összegzésképpen állapítsuk meg ismételten — a fő ismeretelméleti forrása annak, hogy Jászi nem tudott felülemelkedni a marxizmushoz, bár ismerte azt, de burzsoá szemüvegen át, objektivista módon ismerte azt meg, s objektivista módon foglalt állást a marxizmussal szemben, elfogadva belőle mindazt, ami sajátos céljainak megfelelő, s elvetve belőle, ami akadályozza céljai elérését, elvetve főképp annak forradalmi tartalmát.

(Folytatása a következő számban.)

ФИЛОСОФСКО-МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ ОСНОВЫ БУРЖУАЗНОГО РАДИКАЛИЗМА

Дьердь Фукас

Буржуазный радикализм в Венгрии — в форме, приданной ему Яси — возродился в ходе идеологической подготовки контрреволюции, вспыхнувшей в Венгрии осенью 1956 г. и являлся одним из источников этой идеологии.

Первая часть очерка сравнивает философские основы идеологии Яси с *диалектическим материализмом*. Буржуазный радикализм, идеология Яси не представляет собой самостоятельного философского направления. Ее наиболее характерной чертой является *эклетицизм*. Под влиянием позитивистского агностицизма, махизма, эта идеология обходит основной вопрос философии — вопрос об отношении сознания к бытию. Говоря о взаимодействии внешней природы и нервной системы человека она, под знаком «научного монизма», объявляет материализм и «спиритуализм» излишними. Ее идеалистическая фило-

¹³⁷ A Társadalomtudományi Szabadiskola felhívása. O. L. Demokratia páholy, 24. csomó. 126/1906. irat. „nem jelenti, mintha az iskola politizálni akarna, hanem épp ellenkezőleg, azt jelenti, hogy a tudományos kutatásainak tisztaságát nem fogja engedni semmiféle politikai szempontok által beszennyezni.” „La science pour la science.”

¹³⁸ H. Sz. 1906. 170. o.

софия переплетается с своеобразной разновидностью *вульгарного эволюционизма*, выступающей против материалистической диалектики, диалектического метода. В идеологии Яси мелькают отдельные диалектические мысли: она близко подходит к познанию закона противоречий и местами успешно применяет требование конкретного исторического исследования. Детерминизм Яси является механическим детерминизмом, желающим заменить законы общества законами природы. Яси резко выступает против примитивных форм идеализма, особенно когда они провозглашаются его политическими противниками (Иштван Тиса, Оттокар Прохаска).

THE PHILOSOPHICAL AND IDEOLOGICAL GROUNDS OF BOURGEOIS RADICALISM

György Fukász

The Hungarian bourgeois radicalism — its drafting given by Jászi — revived during the ideological preparation of the Hungarian counter-revolution which broke out in autumn 1956.

The study compares in its first part the philosophical grounds of Jászi's ideology with *dialectical materialism*. The bourgeois radicalism, Jászi's ideology is not an independent philosophical trend, its most characteristic feature being *eclecticism*. The positivist agnosticism eludes — under the influence of machism — the fundamental questions of philosophy, the relationship of existence and consciousness; speaking of the comparison of the outside nature and the human nervous system it declares — in the spirit of the "scientific monism" — materialism and spiritualism to be superfluous.

Its philosophy is interwoven with a characteristic sort of *vulgar evolutionism*, which is opposed to materialist dialectics, to the dialectical method. In the ideology of Jászi some dialectical thoughts flash too: it comes close to the recognition of the law of contradiction and gives satisfaction to the requirements of the concrete historical view here and there successfully. Its determinism is a mechanical determinism, which wants to replace the laws of society by the laws of nature. Jászi fights sharply the primitive forms of idealism, especially if his political opponents (István Tisza, Ottokár Prohászka) are their propagators.

DIE PHILOSOPHISCH-WELTANSCHAULICHEN GRUNDLAGEN DES BÜRGERLICHEN RADIKALISMUS

György Fukász

Der bürgerliche Radikalismus in Ungarn, namentlich dessen Jászische Formulierung, lebte in der ideologischen Vorbereitung der im Herbst 1956 entfesselten Konterrevolution wieder auf, und wirkte als eine der Quellen dieser Ideologie.

Der erste Teil der Studie vergleicht die philosophischen Grundlagen der Jászischen Ideologie mit dem *dialektischen Materialismus*. Der bürgerliche Radikalismus, die Jászische Ideologie, ist keine selbständige philosophische Richtung: ihre bezeichnendste Eigenheit ist der Eklektizismus. Unter dem Einfluss des positivistischen Agnostizismus, des Machismus, umgeht diese Ideologie die Grundfragen der Philosophie, das Verhältnis von Sein und Bewusstsein, und erklärt im Gebiete des Zusammenwirkens von Aussenwelt und menschlichem Nervensystem den Materialismus und den „Spiritualismus“ im Zeichen des „wissenschaftlichen Monismus“ für überflüssig. Ihre idealistische Philosophie ist mit einer spezifischen Abart des vulgären Evolutionismus verflochten, welche der materialistischen Dialektik, der dialektischen Methode gegenübersteht. In der Jászischen Ideologie blitzen auch hier und da dialektische Gedanken auf: sie kommt an die Erkenntnis des Gesetzes des Widerspruchs nahe heran, und verwendet die Forderungen der konkreten historischen Anschauung stellenweise erfolgreich an. Der Determinismus von Jászi ist ein mechanischer Determinismus, der an Stelle der Gesetze der Gesellschaft die Naturgesetze setzen möchte. Jászi widersetzte sich scharf den primitiven Formen des Idealismus, besonders wie diese von seinen politischen Gegnern (István Tisza, Ottokár Prohászka) verkündet wurden.